DE NIEUWE STEM

4

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
ELFDE JAARGANG / APRIL 1956

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J. B. CHARLES / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kuinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELD-BIBLIOTHEEK

AMSTERDAM
Admiraal de Ruyterweg 545
Giro 1677

ANTWERPEN
Lange Koepoortstraat 2
Giro 316339

INHOUD

	Blz.
Lizzy Sara May, Verzen	193
Soedjatmoko, De rol van de politieke partijen in Indonesië	197
Bep de Jong-Keesing, De toneeldood voor toeschouwer en schrijver	211
Nel Noordzij, Er is al ellende genoeg in de wereld	218
Jef Last, Ketoet vertelt	223
P. E. G. van Heyningen, Verzen	237
Antoon Coolen, De zaak Dominici	240
J. de Graaf, Ideologie - Vrijdenken	246
Kort Bestek	249
Ex Libris	253

Lizzy Sara May

DE HERDENKING

Naderbij gekomen
bleken alle fiere
gevierde
vaderlandse
vlaggen
paraplus te zijn
weliswaar beschilderd
hier en daar
met opgetogen letters
maar zijn ogen uitlezend
hield men angstig de adem in
over zoveel hartbrekend medeleven

b.v.
PA-TRI-OT
las men en verderop
ROUW MOET BLIJKEN
een moedige zelfs
EREGRAF TE HUUR
en een vrij moedige
ALLEEN VOOR GEOEFENDE ZWEMMERS

zoals gezegd
naderbij gekomen
hief men juist
een minuut stilte aan
— want een minuut is voldoende
voor een paraplu —
en al deze duizenden
op dit uitverkoren uur
kauwend op hun medailles
onder de paraplus
herdachten
en herdachten
en herdachten
fluisterden een lied

een hees lied
onder het hijsen
van een levensgrote paraplu
terwijl een sergeant
— de hoogste rang afgestaan
voor deze bijkans
onopvallende gebeurtenis —
fijntjes salueerde

daarna
kreeg men de verlegenheid
elkander op te nemen
en te feliciteren
o even maar
want men werd alreeds gedreven
door fanfares
in de looppas naar de uitgang
om zijn paraplu in te leveren
bij de portier
waar een klein incident
zijn plaats vond
een klein
onooglijk
incident
toebehorend aan een puber
niet eens adolescent
die beleefd vroeg
zijn paraplu te mogen houden
tot een volgende keer
en de portier
— in een herrezen uniform
uit een welbekend merk oorlogsjaar
maar buigend
met zevenbloedjesvankinderen —
overal stem krijgend
een overvalsstem
uit mond neus ogen buik
en handen
vooral handen
doorborende handen

om de nek van de puber
hem toesmakkend
dat
VOLGEND KEER WIJ GODDANK
WEER ZOUDEN HERDENKEN
MET GEWEREN
SERGEANT
EEN ARRESTANT

inderdaad
een onooglijk klein incident
ons stilletjes verwijderend
pinkten wij een loze traan
en zagen omhoog
naar een raam waar
tot het laatste ogenblik
een paraplu
halfstok uithing

HOPELOOS

Niet hopen is beter dan
niet dromen

want niet hopen is stilte
beschreven door vissen
met uitgewoede vinnen
en dromen gaan verder
verder dan de vuurtorens
van een groot gehoor

niet hopen is bodemloos liggen
op de oevers van veel afgedane
onverbiddelijkheid
maar dromen zijn de vergane schepen
die we bekleden met het opium
van ons verlangen

hopeloos een vat te zijn
vol ongeneselijke dromen

Soedjatmoko

DE ROL VAN DE POLITIEKE PARTIJEN IN INDONESIË

Indien men bij een discussie over politieke partijen hun rol tracht vast te stellen in een bepaald land, afgescheiden van hun geschiedenis, ideologie of partij-programma's als zodanig, begeeft men zich feitelijk op een tot nu toe nog maar globaal geschetste baan over het terrein van de politieke wetenschap, met weinig mijlpalen en wegwijzers. Een dergelijke studie te ondernemen met betrekking tot een land als Indonesië, dat pas kort geleden een natie is geworden, waarvan de politieke instellingen nog jong en niet stevig verankerd zijn, waar het analfabetisme, de onwetendheid en de armoede groot zijn, betekent een nog groter waagstuk op een bijna volkomen onbekend terrein. Persoonlijke waarneming en ervaring, ook al is hun beperktheid onvermijdelijk, zo maar ingevingen en voorzichtig tastende denkbeelden zijn de enige leidraad, die wij op dit gebied hebben en men kan niet meer dan een zeer voorlopige waarde hechten aan de indrukken en algemene stelregels, die aan zulk een studie worden ontleend.

Al deze generalisaties lijden ook aan gebreken, die het natuurlijk gevolg zijn van het feit dat men nog te dicht op de bedoelde gebeurtenissen staat, zowel wat de tijd als wat zijn daarbij betrokken gevoelens betreft.

De schrijver van deze verhandeling is zich in dit verband volkomen bewust van haar beperktheid. Dat hij er toch mee voor de dag durft te komen is voor een groot deel het gevolg van zijn overtuiging dat de Indonesische ervaring met een parlementaire regering iemand, die politieke wetenschap bestudeert, enige interessante inzichten kan verschaffen in sommige politieke verhoudingen en in het proces van de politieke ontwikkeling in het algemeen, dank zij de samenloop van revolutie, vrijheid en een spreiding van macht in dit land. Het is ook te danken aan de stimulerende ondervinding van aan de eerste Indonesische algemene verkiezingen te hebben deelgenomen en deze te hebben waargenomen.

De ontwikkeling van het veel-partijen-systeem

Het jaar 1908 wordt gewoonlijk als het begin van de Indonesische

[1]) Lezing, op 25 October 1955 in het Engels gehouden op een door het Johns Hopkins Center in samenwerking met de Universiteit van Rangoon aldaar georganiseerde conferentie over Zuidoost-Azië.

nationalistische beweging beschouwd. Het was het jaar waarin Boedi Oetomo (Het Verheven Streven) door enige jonge Westers ontwikkelde mannen uit de feodale klasse werd opgericht. Hoewel het programma oorspronkelijk opvoedkundig en niet-politiek was, groeide de beweging langzamerhand uit tot een meer politieke nationalistische organisatie. De eerste politieke massa-partij werd echter in 1912 opgericht toen de Vereniging van Moslimse Handelaren zich opnieuw samenstelde als Sarikat Islam (Moslimse Vereniging). Het is niet zonder betekenis dat deze eerste massa-partij, die zich als een lopend vuur door het land verspreidde, een nationalistische partij was, die op de basis van de godsdienst georganiseerd was.

Het was uit enige afdelingen van de Sarikat Islam, dat in 1920 de Indonesische Communistische Partij ontstond. De volgende jaren aanschouwden een worsteling tussen de Sarikat Islam en de Communistische Partij om de leiding van de nationalistische beweging. In 1927 werd de Indonesische Nationalistische Partij opgericht met de heer Soekarno, die nu president is van de Republiek, als voorzitter.

Met het opkomen van de PNI als de eerste zuiver nationalistische massa-partij, was het toekomstig patroon van de Indonesische politiek vastgelegd.

Van nu af aan konden de Indonesische politieke partijen naar hun algemene tendentie in drie hoofdgroepen verdeeld worden: godsdienstig, nationalistisch en marxistisch. Verder zou het systeem van vele partijen een blijvend kenmerk worden van de politiek. Te oordelen naar de voorlopige uitslagen zal het veel-partijen-karakter niet aangetast worden door de recente verkiezingen, hoewel het aantal der partijen, die in het parlement vertegenwoordigd zijn, aanzienlijk zal worden verminderd. Gedurende de Japanse bezetting werden alle politieke partijen ontbonden, ofschoon er daarna een soort semi-politieke organisaties van openbare diensten door de Japanners ingesteld werden om de Indonesische bevolking zoveel mogelijk in de Japanse oorlogvoering te betrekken. Een deel van de Indonesische leiders greep deze kans aan om althans een schijn van nationale organisatie te behouden, terwijl de anderen tot ondergrondse activiteit overgingen. De uitroeping van de onafhankelijkheid was het resultaat van de gemeenschappelijke inspanning van deze beide bewegingen.

Politieke partijen en Parlementarisme

Na het uitroepen van de onafhankelijkheid verschenen de politieke partijen weer als het directe gevolg van het regeringsbesluit, uitge-

vaardigd op 3 November 1945, drie maanden na de onafhankelijkheidsverklaring, op advies van het Werkcomité van de Centrale Nationale Conventie. Dit besluit hield in, dat de Regering „de oprichting van politieke partijen aanmoedigt omdat hun bestaan alle geestelijke stromingen, die in de maatschappij te vinden zijn, in vaste beddingen kan leiden." Het besluit stelde vast, dat die partijen zouden dienen „om onze strijd voor de verdediging van onze onafhankelijkheid en ter bescherming van de veiligheid van het land te versterken".

Binnen een paar maanden was de oprichting van de voornaamste politieke partijen een feit geworden. Dus groepeerden de leden van de revolutionaire Centrale Nationale Conventie zich dienovereenkomstig en er was een nieuwe stap gezet op de weg naar de volledige ontwikkeling van de parlementaire democratie in Indonesië.

Op zichzelf was deze ontwikkeling niet nieuw. Zelfs in de koloniale periode bestonden er politieke partijen, zoals wij hebben gezien. Zij waren de voornaamste middelen tot bevordering van het groeiende nationale bewustzijn. En zelfs in die periode zijn er herhaaldelijk pogingen gedaan door de toen bestaande partijen om schaduwparlementen te scheppen door, naast de koloniale „Volksraad", combinaties en concentraties van partijen te vormen. In 1922 werd de z.g. Radicale Concentratie opgericht, een combinatie van politieke partijen, die op het beginsel van non-coöperatie met de koloniale regering berustte. Later, in 1927, de PPPKI, en in 1938 de GAPI. Vervolgens hebben in 1941 de nationalistische partij-combinatie, de GAPI, en de Moslimse partij-combinatie MIAI, zich verenigd in de oprichting van het Indonesische Volks-Congres (Kongres Rakjat Indonesia), dat later door het deelnemen van de vakbonden weer uitgebreid werd tot de Indonesische Volks-Raad (Madjelis Rakjat Indonesia).

Het verlangen naar een parlementaire regering is dus diep in de ontwikkeling van de politieke partijen zelf geworteld. Dat is begrijpelijk omdat de strijd tegen het kolonialisme vanzelfsprekend de vorm aannam van een strijd voor meer democratische rechten.

In deze zin is de parlementaire regering een product van de politieke partijen geweest hoewel het eigenlijk het parlement, d.w.z. de Nationale Conventie, is geweest die na de uitroeping van de onafhankelijkheid de politieke partijen heeft geschapen.

Politieke partijen en hun massa-aanhang[1])

De geweldige opkomst bij de stemming, meer dan 80% van de

[1]) Alle cijfers onder voorbehoud.

ingeschreven kiezers, heeft een interessante ontwikkeling aan het licht gebracht wat de samenstelling van de massa-aanhang van iedere partij betreft. Het is niet zeer waarschijnlijk dat het aantal vaste leden plus de sympathiserenden van alle partijen tezamen de reusachtige opkomst kunnen verklaren, of met andere woorden dat dit een beeld zou geven van de mate van populariteit van de politieke ideologieën en partijprogramma's.

Het is misschien nuttig om deze kwestie nader te bekijken.

De verkiezingen hebben aangetoond, dat de niet-communistische politieke partijen d.w.z. de niet-communistische groeperingen, die een massa-aanhang bleken te hebben, absoluut geen politieke partijen zijn in de gewone zin van het woord. Massa-aanhang bleek voor een groot deel te bestaan uit collectieven van mensen in de dorpen, die zich om een van de overheersende figuren uit hun dagelijks leven verzameld hadden: het dorpshoofd en de godsdienst-leraar. De volksstemming in de dorpen was in de eerste plaats een betuiging van trouw aan een van deze beiden of aan allebei. Vandaar de verrassend grote opkomst bij de stemming in de dorpen, vaak boven de 90% van de ingeschreven kiezers, die zelfs groter was dan in de steden (± 70%) met hun politiek bewustere bevolking. Vandaar ook dat strijdvragen in de verkiezingscampagne zoals corruptie in de regering, hoge prijzen, economische ontwikkeling enz. van het standpunt van de dorpen volkomen onbelangrijk waren. Alleen onder de kleine minderheid, die kon lezen en schrijven en die politiek bewust was, hebben deze kwesties ertoe bijgedragen de stemming te bepalen en daar bleek ook de moderne techniek van de verkiezingscampagne min of meer doeltreffend te zijn. De in getallen uitgedrukte sterkte van de politieke partijen, zoals die op te maken valt uit de resultaten van de verkiezingen of, nauwkeuriger uitgedrukt, de politieke macht van de speciale élite-groepen, die deze partijen leiden, is dus niet zozeer en niet alleen een weerspiegeling van de mate waarin hun ideologie of leiderschap aanvaard wordt, maar ook van de bekwaamheid van zulk een groep om de traditionele machtsverhoudingen binnen het dorp te hanteren.

Het zou echter onjuist zijn om het stemmen in het dorp alleen uit het oogpunt van trouw aan de traditionele machtscentra te beschouwen. Ten slotte verkeren de structuur van het dorp en zijn economie in een overgangsperiode van afbraak ten gevolge van de invoering van een moderne geldhuishouding, een moderne levenswijze en verkeersmiddelen en eveneens als een gevolg van de toenemende onmacht van het dorp om zijn inwoners het nodige levensonderhoud te verschaffen en

van de algemene dynamisering van de dorpelingen, voortkomende uit de strijd voor de onafhankelijkheid en uit de onafhankelijkheid zelf. Het Indonesische dorp beleeft een overgang, waarvan de politieke gevolgen zich hoe langer hoe meer zullen laten voelen. In de sfeer van het dorp zijn er dus steeds belangrijker groepen, die niet meer in de oude levenswijze en sociale structuur passen; dikwijls zijn er openlijke of verborgen conflicten met de oude dorpshierarchie. Deze groepen vormen dan een nieuwe dynamische, of in potentie dynamische, politieke macht.

De voorlopige resultaten van de verkiezingen schijnen er op te wijzen, dat de Communistische Partij er in geslaagd is een aanzienlijk deel van deze nieuwe dynamische krachten in het land te monopoliseren, zodat zij, in verband met de geleidelijke ineenstorting van de oude sociale structuur, van een nog sterkere positie in de toekomst zeker kan zijn.

Dit betekent niet, dat het gehele aantal communistische stemmen uit zulke elementen bestaat. Overal, waar dit mogelijk was, hebben de communisten handig gebruik gemaakt van de sociale druk, waaraan de collectief- en hierarchisch denkende dorpsbevolking zozeer onderworpen is. Niettemin is de invloed van de Communistische Partij op een groot deel van deze nieuwe krachten een van de belangrijke feiten, die uit de onlangs gehouden verkiezingen te voorschijn is gekomen.

Dit legt ook de nadruk op het te kort schieten van de Socialistische Partij, die in de gunstigste positie had moeten verkeren om op dit gebied met de Communistische Partij te wedijveren.

Hoe dit ook zij, voor de opzet van deze verhandeling is het duidelijk genoeg, dat ideologie en partij-programma een beperkte rol spelen bij de samenstelling van het ledental van een partij en dat op verschillende trappen van politieke geschooldheid een verschillende techniek en taktiek gebruikt wordt, die dikwijls gegrond is op de traditionele machtsverhoudingen in het dorp. Dat is natuurlijk niet verwonderlijk, vooral in een pluralistische maatschappij als Indonesië.

Wat betreft de rol van de ideologie in het partijstelsel moet men wel zien hoe groot de overeenkomst is tussen de verschillende partij-programma's, zelfs tussen de programma's van partijen, die niet tot dezelfde onder de bovenvermelde drie categorieën behoren: religieus, nationalistisch, marxistisch.

Bijna alle politieke partijen verkondigen, dat zij vasthouden aan een min of meer socialistisch programma. Men kan zeggen, dat het Indonesische politieke leven, voor zover het de politieke ideologieën

betreft, links van het centrum staat omdat in het algemeen de nadruk op anti-imperialisme en anti-kapitalisme valt.

De keuze van een politieke partij uit de drie voornaamste geestelijke stromingen wordt voornamelijk bepaald door de geestelijke en psychologische sfeer, die in een bepaalde partij overheerst en waar men zich het meest in thuis gevoelt. Binnen elk van de drie voornaamste categorieën bestaan natuurlijk een aantal partijen. De bijzondere voorkeur voor de ene partij boven de andere wordt meestal beslist door de persoonlijke sympathie voor of trouw aan een bepaalde leider. In het algemeen wordt de keuze niet gedaan op de basis van bijzondere standpunten, die de partijen ten aanzien van speciale politieke vraagstukken innemen. Politieke strijdvragen worden veeleer binnen elke partij uitgevochten. Dus vertegenwoordigen de politieke partijen in de eerste plaats vooral een geestelijke en psychologische sfeer en niet zozeer een zuiver omlijnde politieke overtuiging. Wanneer het peil van politieke geschooldheid stijgt is het onvermijdelijk, dat deze situatie verandert en in de toekomst zullen politieke ideologieën samen met concrete politieke programmapunten hoe langer hoe meer de keuze van een politieke partij bepalen.

Wij hebben al gezien welke factoren beslissend zijn voor de keuze van een politieke partij door de politiek-ongeschoolde kiezers.

Politieke partijen en hun organisatie

Nu wij het beperkte belang hebben aangetoond van de politieke ideologieën voor de werkzaamheid van de partijen, wordt het duidelijk dat het organisatie-probleem van de partij als massa-partij in de eerste plaats op het winnen van stemmen van de massa is gericht.

Het is in dit verband dat de beheersing van de civiele dienst van de Regering d.w.z. van het bestuursapparaat van de ministeries van Binnenlandse Zaken, van Godsdienst en van Informatie een groot politiek voordeel is, vooral in een land als Indonesië, waar een traditioneel autoritair bewind zolang normaal is geweest.

Het bezit van dit strategische voordeel heft natuurlijk niet de noodzakelijkheid op van een partij-organisatie als zodanig. Een politieke partij is in het algemeen een tamelijk zwak georganiseerd geheel. Contributies spelen slechts een beperkte rol in de financiën van de partij. Aan de andere kant is de partij-discipline ook begrensd. Binnen iedere partij, met uitzondering misschien van de centrale kern van de Communistische Partij en de kleine Socialistische Partij, is de politieke macht verspreid. Dit volgt natuurlijk ook uit de reeds eerder gemaakte

opmerking, dat politieke partijen meer een geestelijke en psychologische sfeer vertegenwoordigen dan zuiver omlijnde politieke denkbeelden.

Politieke partijen als dragers van het nationale streven

Na deze algemene opmerkingen over de politieke partijen en hun ideologieën, massa-aanhang en organisatorische bouw, moeten wij ons nu bezig houden met de onderlinge verhouding van de politieke partijen en de omgeving waarin zij werkzaam zijn, waarvan zij een product zijn maar die tegelijkertijd hun wijze van werken bepaalt.

Allereerst dan enige opmerkingen over de politieke kanten van deze kwestie.

Al deze politieke partijen werken op een emotioneel sterke en onveranderlijke basis van nationalisme. Deze bepaalt hun algemene richting en de omvang van hun activiteit. Geen politieke partij kan zich veroorloven om dit ongestraft te negeren. In dit opzicht is het Indonesische nationalisme een integrerend bestanddeel van de geweldige historische krachten, die bezig zijn de positie in de wereld van de Aziatische en Afrikaanse volken te veranderen.

Terwijl dus alle politieke partijen alleen doeltreffende politieke krachten kunnen worden of blijven in zoverre als zij de dragers zijn van dit nationalistische streven, krijgen zij tegelijk als politieke organisaties, die verantwoordelijk zijn voor de leiding van de staatszaken, met een stel vraagstukken te maken, die in vele gevallen een andere geestesgesteldheid, een andere manier van denken en zelfs een andere emotionele instelling vereisen om ze aan te kunnen. Dit zijn problemen op het gebied van de economie, de financiën, de ontwikkeling, de doelmatige administratie en de leiding van de internationale aangelegenheden.

Het is niet verwonderlijk dat de partijen, die geneigd zijn om aan deze problemen de voorrang te geven, geen aantrekkingskracht hebben voor het volk. In verband hiermee is het belang van algemeen onderwijs vanzelfsprekend. Er kan bijna geen twijfel aan zijn dat een verhoging van het peil van ontwikkeling grote veranderingen zal veroorzaken in de wijze waarop het volk zich op politiek terrein gedragen zal. Ja, men kan zelfs zeggen, dat algemeen onderwijs steeds meer een politieke factor van de grootste betekenis zal worden.

Het is het verschil in voorrang, die aan de dringende eisen van het nationalistische gevoel of aan de behoeften die uit de verantwoordelijkheid voor de leiding van de staatszaken voortkomen gegeven wordt,

dat weer een maatstaf vormt voor de verschillen tussen de politieke partijen en hun overheersende geestelijke sfeer, tussen de persoonlijkheden van de politieke leiders, tussen de groeperingen en, wat nog belangrijker is, tussen de generaties binnen de partijen.

Politieke partijen en hun omgeving.

Men zou nog een opmerking kunnen maken, en misschien wel een van de gewichtigste, op de grondslag van de tienjarige regeringservaring van Indonesië en wel, dat de politieke macht in dit land zeer verspreid schijnt te zijn. Noch het kabinet noch het parlement en evenmin deze beide tezamen, hebben alle of de overheersende politieke macht in handen, ook weerspiegelen zij niet volkomen het beeld van de politieke machten in het land. De politieke macht lijkt meer naar alle kanten over de politieke partijen, over de regeringsambtenaren en het leger verdeeld te zijn, die allemaal aan hetzelfde euvel lijden, en buiten deze instellingen zijn er nog overmatig grote, vaak nogal vage, provinciale en locale centra van meningsvorming en van gemeenschappelijke gevoelsreactie.

Er kunnen verscheidene redenen aangevoerd worden om deze situatie te verklaren. In de eerste plaats moet men bedenken dat de revolutie, die het begin is geweest van de Indonesische Republiek, niet als een vanuit een centrum geleide opstand is begonnen, maar als een grotendeels spontane uitbarsting, die bijna tegelijkertijd over het hele land plaats vond. Pas langzamerhand begon de centrale leiding te werken. Op dezelfde manier werd het Indonesische leger uit voor het merendeel onafhankelijke eenheden en gewapende benden samengevoegd, die ieder hun eigen geschiedenis en soms hun eigen politieke inzichten meebrachten. De politieke partijen weerspiegelen ook deze ontwikkeling in hun losse organisatorische samenstelling.

In de tweede plaats heeft de aardrijkskundige ligging van Indonesië, een wijd uiteen-liggende archipel van ongeveer 3000 eilanden met onvoldoende middelen van verkeer en daardoor een verschil in politieke geschooldheid, ook bijgedragen tot het verspreiden van de politieke macht. Zij heeft geleid tot regionale verschillen in politieke ervaringen en daardoor dikwijls tot een verschillend patroon van gevoelsreacties.

De derde belangrijke factor is het over het algemeen lage peil van bureaucratische en organisatorische bekwaamheid, die zowel het regeringsapparaat als de politieke partijen kenmerkt. Dit heeft het uitoefenen van het centrale gezag tot een buitengewoon moeilijke proce-

dure gemaakt. Omgekeerd heeft de administratieve ondoeltreffendheid van de centrale regering eigen politieke problemen geschapen, b.v. een plaatselijke politieke ontevredenheid met de centrale regering omdat men beweert, dat er onvoldoende aandacht aan de provinciale vraagstukken geschonken wordt.

Een vierde en zeer belangrijke factor wortelt in het Indonesische culturele patroon. Volgens eeuwenoude gewoonten worden de besluiten in het dorp collectief genomen. Alle belangrijke elementen in het dorp nemen deel aan een bijeenkomst (moesjawarat), waar de besluiten niet met meerderheid van stemmen worden genomen maar door overleg, totdat er overeenstemming is bereikt (moefakat), waarna het besluit onder collectieve verantwoordelijkheid uitgevoerd wordt.

Aan deze gewoonte verwant is de algemene tegenzin om te overhaasten, om een fundamenteel „gevoel voor de goede verhoudingen en orde" geweld aan te doen in sociale en politieke daden. Politieke opvattingen onder de politieke élite weerspiegelen dit grondbeginsel nog zeer sterk.

Al deze factoren verklaren de trage gang van zaken bij het nemen van politieke besluiten. Er is een ingewikkeld systeem van contrôle en evenwicht, ook al komt het niet altijd tot uitdrukking, dat men alleen kan leren begrijpen door een grote vertrouwdheid met het Indonesische leven in zijn geheel en in zijn samenstellende delen. Geen kabinet is ervoor te vinden een belangrijke beslissing te nemen zonder zijn leden toe te staan hun partijen te raadplegen waarbinnen, zoals wij hebben gezien, dezelfde spreiding van macht wederom wordt weerspiegeld. Inderdaad worden kabinetsbesluiten van zekere betekenis dikwijls voorafgegaan door partij-besluiten. Hetzelfde geldt voor de fracties in het parlement. Deze factoren verklaren dus de trage gang en de betrekkelijke kalmte in sommige van de ernstigste politieke crises, die wij hebben doorgemaakt. De twee legercrises, in October 1953 en in Juli 1955, zijn hier een goed voorbeeld van.

Wanneer men deze factoren in gedachten houdt, is het begrijpelijk dat regeringsbesluiten en richtlijnen, en eveneens besluiten van een partij, zich moeten aanpassen aan een veelomvattende eenstemmigheid, die vaak meer gevoeld dan duidelijk vernomen kan worden. Ze moeten genomen worden met een zorgvuldige erkenning van dit ingewikkelde systeem van nauwkeurig evenwicht. De politiek — en de resultaten van de verkiezingen zullen dit niet ingrijpend veranderen — zal in menig opzicht meer op het gehoor bespeeld moeten worden dan door een sommetje te maken van de stemmen in het parlement.

Overal waar dit ingewikkelde systeem van ondefinieerbare contrôles en evenwichten verstoord wordt, zijn er langdurige conflicten, soms in de vorm van gewapende oproeren, uit voortgekomen. In deze conflicten zijn het vaak niet de concrete punten, waarover men het niet eens kon worden, die belangrijk zijn maar veeleer de daaronder liggende gevoelens en opvattingen.

In de loop van hun bestaan ondergaan zulke conflicten dus voortdurend veranderingen zowel wat hun omvang, de vorm van uitdrukking als ook wat de houding van dikwijls talrijke partijen tegenover het conflict betreft. Onnodig te zeggen dat in zulk een situatie een gevoel voor het juiste ogenblik van overwegend belang en een essentieel element van wijs staatsmanschap is. Men kan niet zeggen, dat deze problemen zouden verdwijnen wanneer er een krachtig centraal gezag en bewust leiderschap bestond.

De factoren, die ik eerder genoemd heb, maken het voorlopig vrijwel onmogelijk dat zulk een gezag zich zou vestigen.

Beperkingen van de rol der politieke partijen

Uit wat er hierboven over de spreiding van de politieke macht, de opbouw van het ledental en de massa-aanhang van de politieke partijen over de aard van de politieke partijen als vertegenwoordigers van een psychologische en geestelijke sfeer is gezegd, moet het duidelijk zijn dat de politieke partijen in dit stadium van hun ontwikkeling niet alle factoren van het nationale politieke leven omvatten noch kunnen omvatten.

Wij hebben al gezien dat het gedeeltelijk aan het lage peil van de administratieve bekwaamheid van het centrale bestuursapparaat te wijten is, dat er een plaatselijke of regionale ontevredenheid ontstaat, die zich soms op politiek terrein uit, d.w.z. in de vorm van locaal patriotisme en verzet tegen de centrale regering.

Deze situatie is nog erger geworden door het binnendringen van de politieke partijen in de regeringsambtenarij. Daar een belangrijk deel van de politiek bewuste minderheid op de een of andere wijze met het bestuursapparaat verbonden is, was deze ontwikkeling min of meer onvermijdelijk, wat misschien te betreuren valt.

De combinatie van politieke onzekerheid en een verpolitiekte bureaucratie heeft er echter niet toe bijgedragen om de bruikbaarheid en de doeltreffendheid van de centrale regering te verhogen.

Maar afgezien hiervan, moet men erkennen, dat een provinciaal verlangen naar politieke, culturele en economische zelf-expressie in

de verschillende delen van Indonesië een politiek feit van het grootste belang is. Het vormt een element in het politieke leven, dat dwars door alle politieke partijen heen loopt, dikwijls individuen uit een bepaalde streek nauwer aan elkaar bindt dan zij zich door de trouw aan een bepaalde partij gebonden voelen, waardoor er problemen ontstaan, zowel binnen als buiten de partijen, waar deze nog niet altijd tegen opgewassen zijn. Toch zal hun ontwikkeling in de toekomst in belangrijke mate afhangen van hun vermogen om dan wel te zijn.

Van gelijke aard is het probleem dat het bestaan van de godsdienstige minderheden oplevert. Ook hier hebben wij te maken met een vraagstuk, dat dwars door vele partijen heen loopt. Onvoldoende aandacht van de partij-leiding voor dit probleem, vooral met het oog op de dikwijls hoge graad van politieke geschooldheid, de invloed van deze minderheden en het feit, dat zij in bepaalde gebieden bij elkaar wonen, zou zeer gevaarlijk kunnen worden voor de samenhang van de betrokken partijen en zelfs voor de eenheid van de staat.

En dan is er nog het feit dat, terwijl in het verleden de politieke partijen vaak vermeden hebben om in concrete politieke kwesties een standpunt in te nemen — ofschoon deze soms gebruikt werden om een kabinet naar huis te sturen — het nieuwe parlement, en dus ook de politieke partijen, er nu op geen enkele manier aan zullen ontsnappen.

Problemen van grondbezit, de economische ontwikkeling, de mate van zelfregering in de provincies en het tempo van haar verwezenlijking, buitenlandse beleggingen en buitenlandse hulp van enkele van de problemen, die onder het oog gezien moeten worden en die ongetwijfeld een grote invloed op de toekomstige ontwikkeling van alle politieke partijen zullen hebben.

Meer dan ooit tevoren het geval was, zullen de politieke partijen gedwongen zijn een standpunt in te nemen en daarmee hun beleid duidelijker en scherper af te bakenen. Daar dit tegen particuliere belangen of gevestigde emotionele opvattingen binnen de partijen in kan gaan, is het duidelijk dat dit een grote spanning zal teweeg brengen in de verbondenheid van de politiek bewuste leden en dus ook in hun massa-aanhang. Want wij hebben gezien, dat de beweegredenen om lid te worden van een partij zich op een geheel ander vlak bewegen dan dat van de concrete politieke strijdvragen, die nu uitgevochten moeten worden. Er zal ook de mogelijkheid mee samengaan om duidelijker het grondgebied te omlijnen, waar de invloedssfeer van de verschillende partijen het grootst is.

De rol van de politieke partijen in de toekomst, en in verband hier-

mee de toekomst van het parlementaire stelsel in het algemeen, zal afhangen van de bekwaamheid van de partijen om zich geleidelijk om te vormen tot doelmatige instrumenten van politieke macht, die in staat zijn de concrete problemen van de natie het hoofd te bieden. Daarvoor zal het nodig zijn om de banden, die tot nu toe de leden van een partij bijeen gehouden hebben, zo te veranderen dat ze politiek beter te hanteren zijn.

Bij het aanvatten van deze problemen, waarvoor zij bij het verkrijgen van de macht komen te staan, kunnen de politieke partijen zich echter niet veroorloven het fundamentele evenwicht, dat zij moeten bewaren met de ongeduldige en in wezen revolutionaire eisen van het koloniale nationalisme, te veronachtzamen.

Dit zijn enige van de problemen, die duidelijke grenzen hebben gesteld aan de rol van de politieke partijen in Indonesië, en die zij tot nu toe in veel gevallen nog niet werkelijk aangepakt hebben.

Voorzover dan de politieke partijen nog niet in staat zijn hiermee te beginnen, ligt het op de weg van de regering om haar politieke wijsheid ervoor te gebruiken. Het zou een gebrek aan staatsmanschap zijn als een regering slechts rekening hield met parlementaire meerderheden, wanneer zij tot een bepaald optreden besloot.

Extra-parlementaire factoren, zoals wij ze hierboven hebben opgesomd, zullen waarschijnlijk een zeer belangrijke rol blijven spelen. Indien men ze veronachtzaamt of er niet tegen opgewassen is, zal dit tot extra-parlementaire politieke crises leiden. Omdat de politieke macht nu zo verspreid is, kan b.v. te veel nadruk op het centralisme, op een bepaalde streek, een bepaalde godsdienst of op een bepaalde ideologie door het verstoren van het uiterst gevoelige systeem van politiek evenwicht leiden — en in sommige gevallen heeft het ook al geleid — tot een gewapende opstand en uiteindelijk ook tot de ineenstorting van de nationale politieke structuur, hetzij door een beweging voor afscheiding hetzij door een chaos zonder een open en duidelijke breuk.

In dit verband bleek de positie van het leger van groot belang. Evenals de politieke partijen zelf was het leger een product en een instrument van de revolutie. Als zodanig beschouwt het zich ook, naast de politieke partijen, als de belichaming van de nationale idealen. Zo heeft het leger altijd het gevoel gehad dat het, samen met de partijen, de verantwoordelijkheid draagt voor het welzijn van de natie. Dit heeft tot een onzeker evenwicht geleid tussen de rol en de verantwoordelijkheid van de politieke partijen en die van het leger, zoals zij die, ieder

voor zich, zagen. Dit evenwicht is tot nu toe niet voldoende tot uitdrukking kunnen komen in het kader van het parlement. Zo komt het dat het leger in het verleden dikwijls een van de extra-parlementaire factoren is geweest — en dat zal in de toekomst wel enige tijd zo blijven —, die ernstig in aanmerking genomen moeten worden bij het ontwerpen van de koers van het land.

Er is in Indonesië nog een politieke factor, die verder gaat dan het gebied van de politieke partijen en die hier in het kort vermeld moet worden, de President. Niettegenstaande het feit dat zijn grondwettelijke positie hem buiten de politieke arena plaatst, hebben zijn persoonlijk gezag en zijn politieke scherpzinnigheid hem en zijn opvattingen onvermijdelijk tot een van de zeer belangrijke politieke factoren gemaakt, die geen enkele partij negeren kan.

Wij kunnen nu de volgende conclusies trekken over de rol van de politieke partijen in Indonesië.

1. Het ontwaken van het nationale bewustzijn is in de allereerste plaats door de politieke partijen tot uitdrukking gebracht; zij waren de voornaamste werktuigen in onze strijd voor vrijheid en een parlementaire democratie.
2. In dit stadium van hun ontwikkeling vertegenwoordigen zij nog steeds veeleer een psychologische houding en een geestelijk klimaat, dan duidelijk uitgesproken politieke meningen, hoewel zij alle werkzaam zijn op de basis van een sterke nationalistische overtuiging. Vandaar de betrekkelijk onbetekenende rol van ideologieën als kenmerkende factoren in het politieke spectrum en de belangrijke rol van personen.

   Hun politieke macht is door de losse organisatie wel geconcentreerd in-, maar tegelijk wijd verspreid onder de politiek-bewuste élite. Het vermogen van deze partijen om grote massa's naar de stembus te krijgen is nog geen maatstaf voor de doeltreffendheid van hun politieke macht, hoewel het natuurlijk wel een grondslag vormt voor de geleidelijke opbouw van zo een macht.
3. In deze situatie omvatten de politieke partijen nog niet de gehele politieke ontwikkeling in het land. Daarom vertegenwoordigt het parlement niet volledig alle politieke factoren, die in actie zijn.
4. Extra-parlementaire politieke ontwikkelingen zullen dus voorlopig een belangrijke rol blijven spelen. De kunst van regeren ligt in het vermogen om deze extra-parlementaire factoren, die buiten de partijen vallen, te schatten en het hoofd te bieden. De politiek en de besluiten van de regering kunnen niet alleen op parlementaire

overwegingen berusten. Zonder dit punt tevoren besproken te hebben, zou ik in dit verband ook kunnen zeggen, dat de strijd om een toenemende politieke bewustheid, een democratische regering en het binnenleiden van Indonesië in de twintigste eeuw, grotendeels gevoerd zal moeten worden binnen de politieke partijen zelf. In werkelijkheid zullen zij belangrijke hulpmiddelen zijn voor het tot stand brengen van de nodige sociale en culturele veranderingen.

Om te maken dat de politieke partijen van Indonesië op den duur het gehele gebied van de politieke mening in het land zullen vertegenwoordigen en de Indonesische parlementaire democratie zich gezond zal ontwikkelen, hebben de politieke partijen een geweldige taak te verrichten binnen hun eigen rijen op het terrein van de politieke opvoeding.

(Vertaling: Mr. I. Prins-Willekes MacDonald)

Bep de Jong-Keesing

DE TONEELDOOD VOOR TOESCHOUWER EN SCHRIJVER

Tegenwoordig kan men op elke verkeersweg en op elke krantenpagina de dood ontmoeten. Is dat misschien één van de redenen waarom velen huiverig zijn voor serieus toneel, waar moord en doodslag of op zijn zachtst zelfmoord het slot beheersen? Men staat in het dagelijks leven al onder zulke spanningen, dat men terugschrikt voor de spanning van een drama; vergetend dat een toneelconflict altijd naar een ontspanning, een katharsis toewerkt.

De toneeldood is iets anders dan wat ons dreigt bij snelverkeer, overstroming of wapengeweld. Het is de ondergang van tot gestalten en mensen geworden gevoelens en neigingen: „de kunstenaar doodt in zijn werk datgene wat hij in zichzelf wil doden." In ons land heeft Balthasar Verhagen dat jaren geleden reeds aangetoond in een aantal Shakespeare-stukken en klassieken. Het feit is dus al lang bekend, maar bij het zien van een stuk denkt men er zelden aan, omdat een geslaagde toneelfiguur als een zelfstandig wezen, als een werkelijk mens wordt ervaren. Dat moet ook.

Als iemand tegenover u gaat zitten en doceert: „de moderne mens denkt vaak dat hij vrij is, maar in waarheid is hij een speelbal van de onnozelste reclame, leuzen en gedragsidealen, die onzichtbaar dwingend zijn leven beheersen," dan kan men dat al of niet onderschrijven, het al of niet begrijpen, maar men beleeft het niet of nauwelijks. Maar zie drie uur lang aan, hoe Willy Loman (in Millers Dood van een Handelsreiziger) zijn vrouw alles wil geven wat de buren ook hebben of zeggen dat ze hebben, omdat het hóórt —; zie hoe hij hoopt, verwacht en gelooft dat zijn zoons worden wat het gangbare ideaal is, èn sporthelden èn maatschappelijk een succes, terwijl de jongens tegen de enorme eisen niet op kunnen; en zie het ideaal van maatschappelijke geslaagdheid verschijnen als wat het is: een geest waarvan we bezeten zijn, want als geest verschijnt Willy's rijkgeworden maar reeds gestorven bloedverwant ten tonele, de arme held opzwepend, zoals alleen een innerlijke dwang kan doen —; dan beleven we het conflict tussen eis en kunnen, dan voelen we mee omdat de zoons niet deugen, we wilden wel dat Loman gered kon worden uit de financiële verwarring waar zijn groothouderij hem in brengt — maar we tekenen geen verzet aan bij zijn zelfgekozen dood. Want we voelen, bij alle compassie, dat hij

met zijn zwakke zelfbedrog, hij, het zwakke zelfbedrog in persoon, de door alle reclame beïnvloede, niet kàn blijven leven.

Evenzo kan iemand ons komen vertellen dat a) incest heel onverstandig is en b) dat ieder mens volwassen moet worden en zich aanpassen aan de wereld die nu eenmaal niet volmaakt is. Maar in wie leeft niet een echo van zijn prilste jeugd, dat — in herinnering — volmaakt en veilig paradijs, waar niets dan tederheid scheen te bestaan? In Hugo Claus' Bruid in de Morgen is het meisje Andrea de volmaakt trouwe zuster, haar liefde schijnt groter dan die van een zwakke vader en aards gerichte moeder. De moeder koppelt haar onrijpe zoon aan een oudere, onhandig manzieke nicht. Dat lijkt heel grof naast de tedere, dromerige verhouding tussen broer en zuster. Maar als moeders opzet schijnt te lukken, spreekt Andrea het onwerkelijke, onlevenskrachtige van haar eigen wezen uit; ze verwijt haar broertje, dat hij bereid is „aan de andere kant" te gaan staan, de wereld van de volwassenen in te gaan. Zij leek de gaafste in een familie van zwakken en halfdwazen, in elk geval was ze de aantrekkelijkste. Maar ze is dat aantrekkelijke dat niet leven kàn, het voorbije jeugdland gepersonifiëerd, een vrouwelijke Peter Pan die niet volwassen worden wil; daarom hoort men in de zaal de neuzen snuiten als ze sterft, want wie betreurt zijn jeugdland niet? Maar niemand protesteert.

Zelfs in een nog grauwer getekende moderne wereld prefereert men dat wat nog een restje levenskracht heeft. Samuel Becketts En attendant Godot heeft men een spel der ontluisterde menselijkheid genoemd. Twee clowns zitten op een kaal toneel, hulpeloos, raar, incoherent, houterig en weinig stichtelijk converserend, wachtend op een verlossende figuur die eens zal komen: Godot. Het enige wat tijdens het wachten gebeurt, is het verschijnen van de uitbuiter Pozzo, die zijn slaaf Lucky voortdrijft. Lucky heeft eens veel geweten, nu kan of wil hij alleen nog zwijgen en één keer zinloos brabbelen, hij laat zich slaan en mishandelen zonder verzet. Véél meer dan Lucky zijn de clowns niet, voor het kleinste stukje eten laten ze hun protest tegen Lucky's behandeling los. Maar ze hébben geprotesteerd; en ze blijven wachten op Godot (wiens werkelijk bestaan zelfs blijkt, al blijft zijn komst op „morgen" gesteld). Ze zijn ontluisterde wezens, maar met hun hoop, hun handelen, hoe zot en zwak ook, nog levensvatbaar. Lucky, de misbruikte, die niet spreekt en zich niet verdedigt, bezwijkt; Lucky, die eigenlijk zoveel kan en niets doet, die moet ondergaan. We mogen protesteren tegen de behandeling die hij onderging, toch is zijn dood tenminste „iets", een gebeuren in het gelijkmatig grauwe. Boven-

dien, en dat bevredigt ons ten zeerste, sleept hij zijn meester mee in zijn dood: de uitbuiter is afhankelijk van zijn slaaf. Het doet ons goed dat tenminste te zien.

Die voldoening over de dood van de „schurk" is van andere aard dan de bevrijding — ondanks — compassie die we ervaren bij de dood van een ons sympathieke hoofdpersoon. We zijn er ons veel bewuster van dat de dood van een onaangename figuur ons goed doet. Dat komt doordat we hier niet alleen vermoorden of zien vermoorden wat we ongewenst vinden in onszelf, maar datgene wat we haten in anderen. Ook dit verschijnsel is bekend. „De kunstenaar behoeft geen moordenaar te worden, omdat hij wie hem niet bevalt op papier kan doden."

De naïefste en directste vorm van deze tweede soort „moord" vinden we misschien in Cuisine des Anges van Albert Husson, een blijspel dat in Londen en Parijs in 1955 nog steeds liep en enige jaren geleden ook hier groot succes heeft gehad. Een familie in Cayenne zit in moeilijkheden, door toedoen van een hoogst onsympathieke oom en schuldeiser, die macht over allen heeft. Drie realistische, maar aantrekkelijk-melancholieke bagno-boeven (de engelen uit de titel) verrichtten aan het huis enige reparaties, hebben te doen met de onhandige in de knijp zittende familie en laten een klein giftig slangetje los in de slaapkamer van het obstakel. Oom dood. Deskundig, openlijk en toegejuicht vermoord. Geen protest of verbazing dat ons dit in een blijspel wordt voorgezet. Integendeel, het bevredigt ons rechtvaardigheidsgevoel — of een wensdroom. Wie zou niet de als onrechtvaardig gevoelde machthebber willen doden? Er zit iets naïefs in, maar het zuivere geval van iemand buiten ons zelf doden is altijd naïef; het verraadt een machteloosheid in het werkelijke leven, terwijl de eerste vorm van executie, het ombrengen van een eigen ongewenste eigenschap, duidt op kracht en innerlijk worstelen.

Is men er eenmaal aan gewend de dood op het toneel op boven geschetste manier te beschouwen, dan herkent men het snel. Daarbij ontdekt men, alle geklaag over toneelmalaise ten spijt, dat moord-B, het zwakkere, het doden van iemand buiten ons, minder vaak voorkomt dan de innerlijk moedige moord-A. Maar ook komt men voor twee moeilijkheden te staan.

De ene, waar ik binnen dit bestek niet over wil uitweiden, is de angst voor gevoel in veel moderne mensen, die het ze moeilijk maakt zich over te geven aan wat er op het toneel gebeurt. Dat is een algemeen psychologisch verschijnsel dat niet met toneel alleen te maken heeft. Maar er is nog wat. Er zijn toneeldoden die aan beide bovengestelde

maatstaven ontsnappen. Elke toneeldood een bevrijding van het ongewenste? Het schijnt niet te kloppen.

Neem Graham Greene's „Kamer waarin wij leven". Twee halfwijze oude vrouwen en een invalide broer, een priester, wonen in een groot huis, maar durven niet te leven in een vertrek waar iemand gestorven is. Gevolg: bijna alle kamers van het huis staan ongebruikt. Bij dit wonderlijke stel komt een verweesd nichtje in huis, dat onderweg haar hart heeft verloren aan een (nogal onwaarschijnlijk en ondeskundig getekende) psychiater. Dokter zou het kind wel willen trouwen, maar hij heeft een vrouw; weliswaar een hysterisch en onaangenaam wezen, maar scheiden is zondig. Enige oplossing: het jongemeisje pleegt zelfmoord (met het Onze Vader op de lippen).

Moet dat nu betekenen dat Greene drie halfwijze vrouwen, een slappeling en een invalide verkiest boven een aardig gezond jongmeisje?

Neen.

Want deze dood wekt geen tevreden „het is beter zo", maar prikkelt tot verzet. Er zijn meer stukken waar de dood aan het slot niet een verlossing is, maar een prikkel.

In Millers Vuurproef bijvoorbeeld. Salem (Mass.) Ao. 1692. Een hysterisch geworden bevolking verdenkt de één na de ander van hekserij en veroordeelt tientallen tot de brandstapel. Alleen bekennen kan „redden". Het slot is met dat van Shaw's St Joan te vergelijken, want redding betekent ook hier: eerst toegeven met de duivel geheuld te hebben en dan boete doen en levenslang gevangen zitten. Proctor, de held uit De Vuurproef, is volbloedig, krachtig, zelfstandig; zoals Shaw's heldin intens, origineel, pittig is. Doodsverlangen is beiden ver; bewust martelaarschap zoeken ze allerminst. Als ze horen dat ze een kans krijgen om te leven, zijn ze bereid iets te bekennen dat niet waar is. Leven is meer waard dan alle principes. Maar dan moet het ook leven zijn. Als de man Proctor, het meisje Johanna, horen dat alleen een leven-dat-geen-leven-is hun wacht, dan trekken ze hun bekentenis in en kiezen de dood. En de toeschouwer voelt verzet. Niet tegenover de schrijver. Maar hij heeft het gevoel of hij op moet staan en meeweigeren. Het protest geldt de sociale machten en hen die de stoomwals dezer machten besturen; personen en machten, die, door onze veroordeling, meer sterven dan de ondergaande held.

Er zijn niet twee, maar drie redenen om een held te laten sterven. De als rechtvaardig gevoelde moord op Clytaemnestra in Argos of op een onaangename oom in Cayenne (zie boven) bevredigt. De onder-

gang van het zwakke, onvolwassene, zich niet verwerende, het onzekere, het verblinde in figuren als de boven beschreven Willy Loman, Andrea en Lucky, in de ieder bekende Hamlet en Oidipous, bevrijdt ons. Maar de als onrechtvaardig ondervonden moord op de goede, de sterke, de gewenste bevrijdt ons nog meer, want dat activeert ons tot het beschamende: „dat had ik moeten voorkomen." Mits het geval zuiver is.

Het loopt wel eens door elkaar, waarschijnlijk in het gesignaleerde geval van Grahan Greene's jongemeisje; misschien in de trieste dood van Baron Toezenbach in De Drie Zusters van Tsjechov. Besluiteloos, alleen maar dromend van een gelukkiger leven ergens anders, later, morgen, het volgend jaar, wonen de zusters en hun kleine vriendenkring in het provinciestadje. Als de intens goede, maar lelijke en heel zwakke Toezenbach gekregen heeft wat hij wilde: de hand van de jongste zuster Irina; als hij eindelijk tot daden zal overgaan, een nieuwe betrekking in een nieuwe plaats heeft aangenomen; dan komt hij te staan voor een duel en gaat het toneel af, een kogel tegemoet. Is het omdat wat hij krijgt waardeloos is, want Irina houdt niet van hem? Is het de 19e eeuwse Rus die de daad niet aan kan? Is het Tsjechov die wist dat hijzelf het niet lang zou maken? Dat speelt er door heen. Maar één ding treft diep, zijn afscheidswoorden, die zeggen dat hij leven wil en onder de levenden blijven, dat hij in het ruisen van de bomen nog met de levenden zijn zal. Zijn dood maakt het leven pas levend voor ons. Er gebeurt iets, zoals er gebeurde bij St Joan en De Vuurproef. Toezenbach, Proctor, St Joan sterven om te leven.

Deze derde, meest prikkelende, vorm van toneeldood is te herkennen aan twee trekken. Ten eerste is dit sterven gewoonlijk een gevolg van een maatschappelijke situatie, ze lopen te pletter op een traditionele muur, en maken er misschien de eerste bres in. Naast de geciteerde gevallen uit historische stukken, zou men een jongere parallel kunnen plaatsen. In Thierry Maulniers Een Huis van de Nacht wacht een aantal mensen die heimelijk òf naar Oost- of naar Westduitsland willen. Onder hen is een gevluchte hoogwaardigheidsbekleder, die achterhaald wordt en geëxecuteerd moet. Daar men de zaak geheim wenst te houden, zullen al de anderen mee sterven. Ook het jongemeisje dat in het huis woont en het leven nog verrukt en verrast wil beginnen, ondanks alles; ook de priester Lazarus die alleen hulp en steun wilde brengen. Onder de slachtoffers is een vrouw die haar man heeft verraden, een man die zijn post in de steek liet, een man die voor geld alles doet: vele elementen van moord-A en -B zijn bij deze massa-executie te herken-

nen. Maar de roerende scène van het meisje dat zich afvraagt, hoeveel liefde ze had kunnen vinden, de vondst van het slot, waar de priester zijn naam moet noemen: Lazarus (hij die opstaat), tonen ons het tweede kenmerk van de derde toneeldood. Ze geven het wachtwoord: 'leven'.

Proctor en St Joan willen zich eerst onderwerpen aan hun rechters uit liefde voor het leven; Toezenbach's prachtige afscheid is een hymne aan het leven. Bijna elke verzetsheld op het toneel sterft, Goddank, om te leven. Zo spreekt Jean Cordeau (uit Salacrou's Het Verraad) voor zijn executie tot zijn vrouw en kinderen: „Later, dan zal ik levend tussen jullie staan." Liefde en leven is het lange afscheid van het jongemeisje in Een Huis van de Nacht. En dubbel pregnant is de openbaring van de naam Lazarus, het slotwoord van dit stuk. Want Lazarus is ook de, reeds vaak genoemde, naam van de prinzipienreiter, die de executie doorzet, van hem die de priester zijn naam vraagt. Lazarus, dat is: ik zal opstaan. Maar ook: jij en ik zijn, ergens, één. Waardoor tegelijk het publiek zich nog eens extra één kan voelen met wat er op het toneel gebeurt.

Doet de auteur bewust of onbewust zo'n vondst? Het eerste opkomen van een dergelijk woord is stellig onbewust, maar achteraf kan men weten wat men doet. Tot zekere hoogte is het gemakkelijker het maar niet bewust te weten. Maar als men helemaal onbekend blijft met zijn eigen wensen, dan kan een dubbel en daardoor verwarrend weefsel ontstaan, zoals, naar mij voor komt, De Kamer waarin wij leven er één is. Waarschijnlijk heeft de schrijver bewust oprecht gemeend: het huwelijk is heilig en mag ook door het liefste meisje tegenover de afschuwelijkste echtgenote niet worden aangetast. Maar ik kan me een overtuigender verdediging van hunwelijksmoraal voorstellen. Hoeveel beter geloofspropaganda is Mariken van Nimweghen, waar de genade zich voltrekt aan een groot zondares en terecht de kwaadaardige tante sterft, die de oorzaak van Marikens val is. Maar Greene, wien het als schrijver toch vrij had gestaan van de echtgenote een positief karakter te maken en van het zondaresje een dom schaap of een boos heksje, Greene laat de gezonde jeugd zelfmoord plegen met het Onze Vader op de lippen. Is dat het wachtwoord „leven"? Misschien. Als de gekste der gekke tantes haar dodenvrees overwint met het slotwoord: „Er is geen beter kamer om te leven dan waar Rose gestorven is", wat zegt ze dan? „De executie was onrecht, het meisje had moeten leven" of „er is geen beter kamer om te leven dan waar de liefde gestorven is"? Onbewuste en bewuste keus van de schrijver zijn hier onontwarbaar vervlochten.

Deze innerlijke verwarring is overigens ook een spiegel van wat in vele mensen leeft. Het is al een opluchting een ander dat te zien doormaken, waar we zelf mee worstelen. Maar (afgezien van kwesties van techniek en bouw) een stuk is sterker naarmate het conflict zuiverder gesteld is. Dat is de zelden geëvenaarde kracht van Sophokles' Oidipous. Hoe minder een stuk foto van het leven is en hoe meer met enkele krachtige trekken geïsoleerde en vergrote tekening van een gevoel, een conflict, des te groter de werking.

Het is mogelijk dat de bevrijding voor de schrijver het grootst is. De daad: tot schrijven komen is al een kiezen voor het leven. Geen onderwerp zo somber, of het uitbeelden ervan is een bevrediging geweest. Men zegt vaak, Top Naeff formuleerde het nog kort voor haar heengaan: alle schrijven is iets van zich afschrijven. Maar het is ook een arbeidsvreugde, het scheppen schenkt voldoening, is ondanks alles kiezen voor het positieve. Al preekt men afbraak, men preekt, dus vormt en schept, dus kiest leven. Al streeft men naar het vormeloze (zoals Beckett in zijn drama zonder handeling En attendant Godot), ondanks alles komt het leven er nog uit. Alleen wie zwijgt, terwijl hij spreken kan, kiest de dood (de werkelijke).

En de toeschouwer? Naar de schouwburg gaan is al een vragen om weggehaald te worden uit de vlakke en daardoor onoverzichtelijke gang van het dagelijkse. Men kan het kijkspelletje of amusementsstuk kiezen, dat is een palliatief, waarna de vieze smaak van het onverteerde onbehaaglijk dagelijks gedoe direct terugkomt. Men kan ook, instemmend of protesterend, bang voor het gebeuren of zich gevend, kijken naar een belangrijk stuk, dat in ons land gewoonlijk goed of overwegend goed gebracht wordt. Men kan het eens zijn met de schrijver of diens inzichten verfoeien — ook het nijdig (of beangstigd?) afwijzen betekent dat men geraakt is.

Doet het gebeuren op de planken ons niets, zelfs een fikse moord niet, dan behoort die moord tot de klasse der draken. Maar een goede toneeldood is voor schrijver en toeschouwer altijd een sterven om te leven: elk soort werkelijk gemeende dood bevrijdt.

Wat rechtvaardiglijk sterft op de planken, sterft in de werkelijkheid van de harten der mensen. Maar wie in onrecht sterft op het toneel, nerleeft ogenblikkelijk in wie het ziet.

Hoe lang die prikkel werkt, hoe lang dit leven uit deernis, beschaamdheid, verontwaardiging duurt, is een andere zaak. Maar het kan mede kracht en lust geven om onze eigen rol in het gewone leven tegenover de gewone dood beter te spelen.

Nel Noordzij

ER IS AL ELLENDE GENOEG IN DE WERELD

Het is een bekend feit, dat de literatuur in vroeger tijden veelal in dienst stond van 's mensen behoefte de eigen realiteit te ontvluchten en zich naar hartelust te vereenzelvigen met de helden van boeken.

De gedragingen en avonturen dier helden werden als feiten geaccepteerd en niemand vroeg naar de diepere drijfveren en motieven die tot de bepaalde handelingen hadden gevoerd en ook de auteur had niet de behoefte en ook trouwens niet het inzicht om deze achtergronden te belichten.

Don Juan was een pikante ondeugd en de opsomming van zijn liefdesavonturen leverde een romantisch, smeuiig verhaal, terwijl geen mens zich afvroeg of het gedraaf van avontuur naar avontuur eigenlijk wel zo jolig was en of deze held in wezen niet zichzelf voortdurend en wat dwangmatig liep te bewijzen, dat hij een man was, dat hij niet inpotent was, of gestoord op enige andere wijze; en hoe dàt dan weer kwam.

Ik noem maar een mogelijkheidje; het gaat natuurlijk niet om de persoon van Don Juan. Wel echter om het feit, dat er tegenwoordig naast de vele, vele vormen en soorten van persoonsbeschrijving in de literatuur één is welke geschreven wordt door auteurs, die niet willen volstaan met een opsomming van uiterlijke gebeurtenissen en handelingen en van gevoelens-zo-maar, doch die trachten de onbewuste drijfveren, voor zover zij daartoe in staat zijn, mede in hun werk te tekenen.

Of zo'n auteur er in slaagt een levend beeld te geven en niet een verkapt wetenschappelijke verhandeling, hangt af van zijn intelligentie en litterair talent; van de artistieke rangschikking dus.

Toch worden dergelijke romans abusievelijk nog wel aangezien voor psychologische romans, wat zij zeker niet zijn; de psychologische romans en gedichten bevatten een opzettelijk associatieve opsomming van vooral door Freud bekend geworden psychologische symbolen, zonder verklaring. In de hier bedoelde romans is hiervan geen sprake; er mag eens een droom in voorkomen, op zichzelf staan doet deze niet, hij is alleen van belang in zoverre hij een bepaald licht op het wezen van de romanfiguur werpt en is ook uitsluitend met die bedoeling door de auteur geschreven.

Psychologische romans zijn het dus niet, ook al beschrijven zij psy-

chologische gevallen, wat op zichzelf niets zegt, want ieder mens is een psychologisch geval. Wel ligt in de bedoelde romans het accent mede op onbewuste drijfveren die tot een bepaald gedragspatroon hebben gevoerd. Het gedrag op zichzelf en de handelingen als zodanig komen daarbij niet op het tweede plan, maar zij worden wel gezien als *resultaat*. Er is dus een beschrijving van het zo-zijn èn van het waarom-zo-zijn van de romanfiguur.

Dat daarbij noodgedwongen motieven naar voren komen, die vreemd aandoen en niet altijd even acceptabel zijn voor iedere lezer spreekt vanzelf.

Om op Don Juan terug te komen: het is veel aardiger in deze man een vrolijk charmeur en durfal te zien, dan een man, die, geplaagd door een onbewust gevoel van insufficiëntie, niet veel meer doet dan zichzelf ontlopen en in figuurlijke zin over-eten.

Of het de lezer interesseert, wanneer een auteur beschrijft wat zijn romanhelden in alle letterlijkheid „bezielt" is een andere zaak; ontspanningslectuur voor de vrije middag is het meestal niet, integendeel, een dergelijk boek eist veel van de lezer.

Daarbij komt, dat een dergelijk verhaal niet „gewoon" aandoet, wat onder meer de volgende oorzaken heeft: in de eerste plaats zijn wij niet gewend rekening te houden met en inzicht te hebben in onze eigen en andermans verborgen motieven. Velen, die deze motieven van de wetenschappelijke kant en qua terminologie wel kennen, kennen ze toch niet in hun practisch en feitelijk verloop.

In de tweede plaats zijn de meeste mensen en vooral de ouderen nog weinig losgekomen van historisch gegroeide vooroordelen en ideaalvoorstellingen t.a.v. het mensbeeld. Er sneuvelen dus altijd heilige huisjes.

En in de derde plaats valt het accent van deze soort mensbeschrijvingen in hoofdzaak op de beschrijving van onevenwichtige personen. Dat laatste is begrijpelijk, want juist bij de onevenwichtige mens is de strijd met onbewuste motieven het sterkst.

Het misverstand bestaat echter, dat auteurs van dergelijke boeken een akelig genoegen zouden scheppen in, of een ziekelijke behoefte hebben aan het roeren in zogenaamde narigheid. Dat is niet zo! Het gaat hen niet om het „nare" zelf als doel; hun doel is een geheel ander n.l. om hun hoofdpersonen te *confronteren* met die „narigheid" en hen zodoende eerst tot inzicht en voorts indien reeds mogelijk tot een oplossing van hun problemen te brengen. Men kan niet vechten met een vijand, die men niet ziet, die zich schuil houdt. Wil men het ge-

vecht tonen, dan moet men ook de beide partijen voor het front halen.

Te diepe of plotselinge confrontatie met wat anderen bezielt kan ook de eigen „vijand" wakker maken en behalve een eerlijke verveling of een eerlijke interesseloosheid ligt in de angst voor de eigen „vijand" nog vaak de oorzaak van de afwijzing van dit soort boeken.

Deze weerstanden nemen vele vormen aan; de meest bekende uitdrukking is: „er is al ellende genoeg in de wereld". Juist daarom trachten sommige auteurs naar beste weten dwars door die ellende heen te wijzen op de strijd die velen met zichzelf en anderen voeren, zodat er mogelijk meer onderling en eigen begrip kan ontstaan.

Dan is er nog de veel gehoorde opmerking, dat de hoofdpersoon uit die en die roman een psychopaath is. De gemakkelijkste weg om van iemand af te komen is hem voor abnormaal te verklaren, doch degene die deze term uit de psychiatrie bezigt moet er zeker van zijn te weten wat een psychopaath is en het verschil kennen tussen een psychopaath, een psychoticus, een epilepticus, een alcoholicus en een neuroticus.

Bijna zonder uitzondering zijn de hoofdpersonen uit de hier bedoelde romans neurotici, dat wil zeggen: mensen, die ondanks voortdurende strijd met zichzelf niet los kunnen komen van hun innerlijke problemen en daardoor in hun dagelijks leven en in hun verhouding met anderen worden gehinderd.

Dit *strijdelement* vindt men alleen bij de neuroticus; bij alle hiervóór genoemden ontbreekt dit!

Toch heeft het ook geen zin om een romanfiguur af te wijzen door hem met maar-een-neuroticus te bestempelen.

Hoewel alleen al in Amsterdam geen zenuwarts meer bestaat, die voor een behandeling géén lange wachtlijst heeft, — de aspirant analisand moet vaak van een half jaar tot een jaar op zijn beurt wachten, daar de analytici zogezegd vol zitten — hetgeen al iets zegt over het aantal neurotici dat er zonder hulp niet meer uitkomt, zijn er nog meer mensen, die de strijd nog alleen weten voort te zetten.

Dat wil dus zeggen, dat er zo ontzaggelijk veel meer of minder neurotische mensen bestaan, dat het niets meer inhoudt wanneer men iemand een neuroticus noemt. Het wordt zelfs een lastige zaak over iemand te schrijven die niet neurotisch is, maar het valt pas op dat de auteur zulks doet, wanneer hij aan het *strijdelement* de volle aandacht schenkt en dàt is nu het verschil tussen deze en andere soorten van romans.

Dat in deze romans gemakkelijker een taal wordt gebruikt, die in de dagelijkse conversatie niet meedoet, is niet noodzakelijk, maar ligt

in sommige gevallen voor de hand. Het hangt af van de keuze van het probleem, de keuze van de hoofdpersoon en het feit dat veel meer de *gedachten* van de hoofdpersoon worden weergegeven; en dan gedachten, die (nog) niet zijn gecensureerd met het oog op de indruk die zij op een eventueel „gehoor" zouden kunnen maken en niet (meer) zijn verdrongen. Eén van de redenen overigens waarom deze romans vaak in de ik-vorm zijn geschreven.

Voorts bestaat er bij sommige auteurs van deze tijd een behoefte aan strikte eerlijkheid: men wil gewoon zeggen waar het op staat. Het feit, dat dit zelfs voor deze auteurs toch nog niet zo gewoon is als zij zelf wel zouden willen, maakt dat zij zich forceren en er dan weer iets ongewoons naar de andere kant van maken.

Hierin schuilt een gevaar, maar bij enige zelfcritiek kan de koers naar het juiste midden teruggebracht worden.

Toch zal het „probleem" van de eerlijkheid daarmee niet zijn opgelost; wel voor de auteur, maar niet voor iedere lezer, want wat voor de een onbetamelijk is, is het voor de ander geenszins en dat zal wel zo blijven. Om een voorbeeld te noemen: wanneer ik twee letters en twee puntjes neerschrijf ter aanduiding van een „zekere plaats", dan blijkt dat voor menigeen nog een complexprikkel te zijn, terwijl ik toch niet anders deed, dan schrijven wat vele schilders op bepaald soort deuren (tegenwoordig meestal alleen nog in dorpen te aanschouwen), ten behoeve van gegadigden voor het achter die deuren gelegen appartement, met de verfkwast aanbrachten.

En dat ik in mijn boeken überhaupt mensen naar dat soort appartementen laat gaan is zo uitzonderlijk niet. Met het oog op de gezondheid der romanpersonen gaat het trouwens niet aan, hen thee, wijn, jenever, soep en ijs te laten gebruiken, zonder hen in de gelegenheid te stellen zich daarvan in gewijzigde vorm weer te kunnen ontdoen — zullen we maar zeggen.

De bedoelingen en ook de aanpak der auteurs die aandacht schenken aan *de motieven achter de motieven* en daarbij allerminst de neiging hebben sensationeel te coquetteren met „de ellende, die er al genoeg in de wereld is", verschillen veel meer met die van auteurs die tussen de twee wereldoorlogen en kort na de laatste wereldoorlog eveneens over „complexen" schreven, dan men wel denkt. De laatsten lieten wel uitkomen, dat de handelwijze van hun personen zijn oorsprong vond in b.v. het nogal geliefde Oedipus-complex, maar dit was dan gegeven in de som; zij trokken wel verbindingslijnen van complex

naar gedrag, maar lieten het daarbij. Bovendien gold het complex bijna als excuus voor het gedrag.

Gegeven dit of dat complex handelde de hoofdpersoon zo, stootte hij zich hier en vond al of niet op deze of gene wijze een redelijk houdbaar compromis voor zijn verder bestaan.

Dat is niet wat de latere auteurs voor ogen staat; hun personen keren zich niet van de innerlijke problematiek af, maar richten zich er op. In de eerste plaats worden zij beschreven als mensen, die de problematiek *zijn* en niet als mensen, die de problematiek *hebben;* in de tweede plaats is het onderwerp de strijd zelf en zo er sprake kan zijn van een oplossing, moet deze daaruit voortkomen en niet worden gevonden in een of andere noodoplossing, b.v. een afleidende werkkring, een aan de omstandigheden aangepast huwelijk of de overdracht in een geloof. De oplossing zal dus steeds een innerlijke moeten zijn en niet een die ligt in de omstandigheden.

De vraag, die deze auteurs zich stellen is niet: hoe komt men van de strijd af, maar: hoe verloopt deze.

Is de hoofdpersoon in zijn ontwikkeling (nog) niet aan een innerlijke oplossing toe, dan kan de auteur ook niet met een happy-ending besluiten. Hij kan niet op de zaken vooruitlopen.

Dat is de reden, waarom men deze literatuur vaak zo down of pessimistisch of zelfs nihilistisch vindt, doch daarin vergist men zich.

Men kan een groeiproces niet verhaasten, noch de eis stellen, dat ieder die strijdt, overwint.

De auteur kan hoogstens in uitzicht stellen hoe de innerlijke ontwikkeling van zijn personen naar alle waarschijnlijkheid zal kunnen verlopen en welke kansen deze ontwikkeling heeft. Ik zelf doe dat, maar niet alle auteurs doen dat en men kan het niet eisen.

Zo er op het eerste gezicht in het werk der beide groepen van schrijvers al geen verschil wordt herkend: het verschil is er en het is essentieel.

Jef Last

KETOET VERTELT

Op zijn bankje voor de warong zat de oude Ketoet en keek een beetje wantrouwig naar de gezichten van de dorpsgenoten die hem omringden.

Eigenlijk was hij niet van plan geweest hun iets van deze aangelegenheid, die uitsluitend zijn familie aanging, te vertellen.

Wie zei hem trouwens, dat er onder al die ogen, die zo schijnbaar onverschillig voor zich keken, niet een mata polisie was, die later ieder onvoorzichtig woord over kon brengen?

Maar aan de andere kant ergerde hem juist die gespeelde onverschilligheid en hij voelde de verleiding groeien, zich met zijn woorden belangrijk te maken in hun midden en hun aandacht te boeien met zijn verhaal, zoals anders alleen de dalang dat doen kon, hele nachten lang, bij de wajang kulit. Bovendien, als hij werkelijk niet van plan was te spreken, had hij feitelijk ook niet nu reeds driemaal het glas tuak met arak mogen leegdrinken, dat een van hen, schijnbaar achteloos, voor hem neergezet had.

Daarom kuchte hij, spuwde het rode betelsap als een bloedvlek in het stof aan zijn voeten, en begon zonder verdere inleiding te spreken.

„Natuurlijk had ieder van ons hun van tevoren kunnen waarschuwen, dat ze hun noodlot tegemoet gingen.

„Eiland der Goden en daemonen" noemen ze ons Bali, nah, maar er zijn nu een maal meer daemonen dan Goden! En zelfs dan nog... hoeveel offers moeten we niet brengen, hoe prachtig onze maagden dansen, hoe vurig onze jonge mannen de gamelan spelen en hoe hartstochtelijk de pemangkoe bidden om de Goden omlaag te lokken en hen één nacht in ons midden vast te houden! Terwijl de daemonen...

Wah! Het zou misschien beter zijn niet over hen te spreken...

Maar in ieder geval,.... wie veilig leven wil bouwt zijn huis binnen het dorp, en bij de toegangswegen brengen de priesters iedere Njepi hun offers en ook dan nog bouwen we een muur om ons erf, en achter de toegangspoort nog een tweede muurtje, omdat de daemonen gelukkig dom zijn en alleen maar in een rechte lijn kunnen vliegen. Dat weten we toch allen?"

Hij keek nogmaals wantrouwig om zich heen naar de hoofden die alle bevestigend knikten, maar natuurlijk was er niemand die iets zei,

want het zou tegen iedere adat geweest zijn, eigen mening te geven, als een der ouden van het dorp vertelde.

Ketoet voelde zich aangemoedigd door hun eerbied, hij dronk een nieuw glas arak leeg, dat onhoorbaar voor hem neergezet was, en vervolgde uitdagend: „Dat hadden we hun natuurlijk allemaal kunnen vertellen, maar wat zou het geholpen hebben? De blandas zeggen altijd, dat ze niet in daemonen geloven, maar in werkelijkheid geloven ze, dat hun daemonen machtiger zijn dan de onze. Dat kan waar zijn, of dat kan niet waar zijn, maar ook hún daemonen wonen in de ravijnen. Heb je misschien ooit een auto te pletter zien rijden naar boven, tegen de berg op? Ze donderen altijd naar beneden! Nah. En als de geest uit hun flessen ze te pakken krijgt, zoals bij die dokter uit Bangli, dan sleurt die hun ook naar beneden, lager en lager, tot waar ze hem gevonden hebben bij de kali, gestikt in de modder. Toen regeerden de blandas hier nog, maar hebben dié soms nooit beweerd dat er misdaad in het spel was?"

Niemand sprak hem tegen, wat het zelfvertrouwen van Pa Ketoet aanzienlijk deed stijgen.

„Nah", bromde hij, „zo zie je! Dat heb ik gezegd tegen de politie en dat zal ik zeggen tegen iedereen die er naar vraagt. Dat er niemand schuld heeft dan zij zelf! Dat ze de daemonen getart hebben! Want als ze nu met geweld buiten het dorp wilden wonen, dan hadden ze eerst een goede plaats moeten laten zoeken door de doekoe en dan een grote slamatan houden om de geesten te verzoenen, en in ieder geval hadden ze hun huis op de tóp van een heuvel moeten bouwen, zoals tuan Leget dat gedaan heeft, maar nooit op de hélling van de berg waarlangs toch immers alles reeds uit zich zelf naar beneden zal rollen. En dan ook nog met een open venster naar de kant van het dal, zodat je er bingoen wordt van het geruis van de kali, en recht in de richting van die rolstenen, waar we twee jaar geleden de bekekste fiets hebben gevonden!

Waarom ik dat dan niet dadelijk tegen de kleine tuan gezegd heb, in die tijd toen hij door mij de bamboe voor zijn huis liet kappen?

Tja, ik dacht destijds dat hij daar misschien zijn bedoeling mee had, en die bedoeling kon ik niet laken.

Wie hier in Bali plaats neemt, gaat zitten aan de voeten van zijn meerdere, niet op gelijke hoogte, en zeker niet daar boven.

Nu, — en dat tuan Leget zijn meerdere was, moet de kleine tuan toch hebben begrepen. Waarom zou ieder kind in het dorp tuan Leget anders de Grote, en hem dadelijk de Kleine tuan genoemd hebben? En net zoals wij allemaal moet hij ook gehoord hebben, hoe er 's nachts

soms wonderlijke muziek uit het huis van tuan Leget komt. Tuan Leget durft daar wonen, omdat hij een vriend is van de bidadari. De bidadari zweven over het land en rusten op de toppen van de heuvels. Het is algemeen bekend dat de bidadari 's nachts bij tuan Leget op bezoek komen en dan maken ze die vreemde muziek, met wijsjes die geen menselijke gong kan spelen.

Als de bidadari er weer geweest zijn weten we dat allemaal, want dan zet tuan Leget de volgende morgen al vroeg zijn ezel buiten en terwijl hij werkt mag niemand in zijn buurt komen. Tuan Leget schildert de dromen die ze hem ingeblazen hebben, en wanneer er hier mensen zijn, die zeggen dat hij over magische krachten beschikt, dan is dat toch zeker witte magie!

De kleine tuan, daar op de helling, beschikte ook over magische krachten. Maar het was dezelfde zwarte magie, die in de toverkastjes schuilt van de toeristen.

Hij kon met zijn penselen doen, wat zij doen met hun fototoestel, hij kon gekleurde prentjes maken, dat je zou zweren dat het echt was. Maar adu, hij kon alleen maar namaken wat hij zag, hij kon niet dromen en hij kon niet scheppen. Daarom dacht ik, dat hij zelf niet op één hoogte met tuan Leget wou wonen. Maar dan had hij toch tenminste een muur tussen zich en het ravijn moeten bouwen! Dat heb ik hem ook aangeraden, maar dat wilde hij niet. Hij zei: om het uitzicht. Toen heb ik maar niet verder met hem gepraat, want toen begreep ik dat hij geen echte seniman zijn kon. Een echte seniman immers heeft inzicht nodig, en geen uitzicht!"

De andere mannen zitten stil om hem heen, — net zo min als je een dromer ooit wakker mag maken, mag je een verteller van zijn stuk brengen door vragen. Een verteller bouwt aan zijn droom zoals een schilder aan zijn schilderij, dan mag je hem niet storen. Ze zorgen er alleen voor, dat het glas voor Pa Ketoet voortdurend gevuld blijft. En Pa Ketoet praat verder.

„Het ongeluk voor alle blanken," gaat hij door, „dat weten we nu al lang, — zijn hun drank en hun vrouwen. De vrouwen zijn voor hun, wat het dobbelen voor ons is, het is ons de baas, en we kunnen er niet zonder.

En het ongeluk van de blanke vrouwen is weer, dat ze nog minder hun plaats kennen dan de blanda mannen.

Ik bedoel niet eens hun plaats tussen Noord en Zuid, Oost en West... aan welke kant de keuken zijn moet en aan welke het altaar, waar je de offers moet plaatsen en waar je het afval weggooit, en ik

bedoel ook niet hun plaats tussen laag en hoog, en tegen wie je „U" moet zeggen en tegen wie „jij", en dat je lager moet zitten dan een Brahmaan en hoger dan een soedra, want dat weten hun mannen al even weinig, en daarom is het ook, dat alles hier ondersteboven en door elkaar gaat, sinds zij in het land zijn gekomen ... nee, ik bedoel dat ze hun allereenvoudigste plaats niet meer kennen tussen de man en het kind, ja dat ze soms zelfs helemaal geen kind willen hebben en toch naijverig worden als een ander een kind krijgt.

En daarbij zijn ze dom, zo dom, dat ze denken, dat wij niet verstaan wat ze zeggen. Maar Njoman, die immers bij de Compenie gediend heeft, en jarenlang oppasser van luitenant Vemeer geweest is, verstaat hun best, en zelfs als hij de woorden niet verstaat, begrijpt hij toch hun bedoeling. Want de blandas hebben nog niet geleerd hun gevoelens te verbergen, en vooral als ze driftig worden lijken ze soms op een gek, die zo maar, midden op straat, zijn sarong en baadje uitrukt en naakt door het dorp loopt. Njoman zegt, als luitenant Vemeer en zijn vrouw ruzie hadden, dat hij zich vaak geschaamd heeft, of hij twee hondjes langs de weg zag.

Njoman is al die tijd djongos geweest bij de kleine tuan en mijn dochter Ajoe was hun baboe, en nou is het wel waar, dat Ajoe geen Hollands verstond, maar Maleis sprak ze al een aardig mondje, en de njonja, die híer geboren is, met een Indische moeder, die kon soms uren lang in de keuken praten tegen Ajoe.

Njoman is mijn neef van moederskant, en ik denk dat hij een oogje heeft op Bintang, daarom kwam hij veel op ons erf, en daarom weet ik precies wat er bij de kleine tuan omging.

Nu schijnt het, dat het bij de blandas al net zo is als bij ons in het dorp, je hebt tweeërlei soort mensen.

Neem een man als Made, die is handig en slim, al is hij dan maar een doodgewone soedra. Hij is vlug met zijn mes, en net als een aap kan hy alles nadoen wat een ander hem voordoet. Daarom komt die dikke tuan van de kunsthandel iedere maand met de bus hierheen, en bestelt honderd beeldjes. Het zijn altijd weer dezelfde beeldjes, die hij bij Made bestelt, dat van het boertje, en dat van de vrouw met de grote borsten, want die schijnen ze in Amerika graag te kopen. Ik denk dat Made ze langzamerhand wel met dichte ogen kan maken. Maar dat kan Made niet schelen, want het is lichter werk dan op de sawahs, je kunt er bij op je baleh zitten in de schaduw terwijl de anderen zweten in de modder, en hij verdient er goed mee, en de hanen die hij daarvoor koopt winnen op iedere samboetan prijzen.

En neem nou Ida Bagoes Warta. Warta is een Brahmaan, en daarom past het mij als wesia niet zijn gedrag te beoordelen, maar als hij een soedra was zou je zeggen, dat hij getikt was. Ida Bagoes gaat naar de tempel op klaarlichte dag en zit daar uren lang voor het beeld van Shiwa met gekruiste benen, of hij gaat het bos in, — niet om te jagen of hout te hakken, — maar om te mediteren en als hij dan terugkomt kun je hem soms de hele nacht op zijn fluit horen spelen.

De volgende morgen gaat hij dan weer niet naar zijn sawah, maar hij neemt een stuk hout en begint te snijden, en dan is het vaak genoeg gebeurd dat hij vier dagen aan een stuk aan zo'n beeld bleef werken zonder te eten of te drinken, en zelfs is het gebeurd, als hij het klaar had, dat hij het zo in het vuur smeet.

Niemand weet, waarom hij die beelden maakt, want hij wil ze niet eens graag verkopen. En het zijn ook geen beelden die de toeristen mooi vinden. Tuan Leget zegt nu wel, dat Ida Bagoes een groot kunstenaar is, en tuan Leget heeft ook wel eens een beeld van hem duur verkocht, maar als Ida Bagoes helemaal geen geld meer heeft en wel naar Den Passar moet om zijn beelden te verkopen, komt het vaak genoeg voor, dat de kunsthandel daar ze niet eens wil hebben omdat ze niet lakoe zijn, en dan komt hij zonder geld naar huis en het beeldje blijft achter op een stoffige plank, tot er misschien jaren later eens een blanda komt die het wil kopen.

Daarom zou er bij Ida Bagoer honger heersen, als zijn vrouw niet iedere dag tien kilometer heen en weer liep, met haar vruchten naar de passar.

Het ongeluk van de kleine tuan was, als ik Njoman goed begrepen heb, dat hij de handen had van Made, maar de ziel van Ida Bagoes. Hij kon alles maken waar de toeristen geld voor geven, maar werk als dat van tuan Leget kon hij niet maken. Of dat nu kwam, omdat hij de juiste gebeden niet kende of omdat hij in een vorige incarnatie iets verkeerds gedaan had, weet ik natuurlijk niet, maar in ieder geval lieten de bidadari zich niet lokken.

Daarom, hoewel hij rijk had kunnen worden als Made, heeft de njonja vaak aan Ajoe verteld, dat hij daarginds in Djakarta vroeger leefde als een bedelaar, of in ieder geval toch zo, dat de andere blandas bang waren, dat hij nog eens in de kampong zou belanden.

De njonja zei dan ook altijd, dat dat zeker gebeurd zou zijn, als zij niet met hem getrouwd was.

Misschien zou de vrouw van Ida Bagoes ook wel zo over haar man kunnen spreken, want het hele dorp weet, wie daar het eten voor de

kinderen thuis brengt, maar de vrouw van Ida Bagoes weet waar haar plaats is, en ze weet dat Ida Bagoes belangrijker dingen in zijn hoofd heeft dan katjang en ketela, daarom zal het nooit bij haar opkomen zich over Ida Bagoes te beklagen, maar ze zal trots op hem zijn en Ida Bagoes zal haar niet verlaten, want hij weet, dat hij een goede vrouw heeft.

Ik bedoel daarmee niet, dat de njonja níet trots op haar man was. Tuan Leget heeft ons dikwijls genoeg verteld hoe hoog een seniman in het Westen staat aangeschreven, bijna zo hoog als bij ons een Brahmaan en op niets was de njonja zo trots, als dat ze met een kunstenaar getrouwd was. Want dàt zag je dadelijk, dat ze niet van hoge kaste zijn kon, ondanks haar mooie kleren en haar gelakte nagels! Wanneer er toeristenauto's bij hun voorkwamen, zegt Njoman, waren het altijd de dames die weer gauw weg wilden, en alleen de heren die zich tot haar aangetrokken voelden. Njoman zegt zelfs, dat het de njonja geweest is, die om de kleine tuan gevrijd heeft, en niet omgekeerd, maar dat kan haast niet waar zijn! Natuurlijk was ze trots, dat ze door haar huwelijk in een hogere kaste was gekomen. Maar het erge was, ze was het meest trots op dàt, waarop de kleine tuan zelf níet trots was. Ze wou bewijzen, dat ze niet slechts met een seniman, maar ook met een gróot seniman getrouwd was, en het bewijs voor een groot seniman scheen haar, dat hij veel schilderijen duur kon verkopen.

Daarvoor zou zij wel zorgen.

En inderdaad hoefden de anders blandas al gauw niet meer bang te zijn, dat de kleine tuan in de kampong zou belanden.

Jelui hebt zelf gezien, hoe ze was, als er toeristen naar het huis kwamen. Ze kon dan met haar billen en haar ogen draaien, dat je je schaamde er naar te kijken. Ze had dat lachje, dat je tot op de brug kon horen, en dat mij altijd deed denken aan een snoer valse parels. Ze sprak dan met dat zoete stemmetje, dat ze eerst in honing gedoopt had. De heren werden daardoor aangetrokken als vliegende mieren door een kaars en het was maar heel zelden dat zo'n auto met Amerikanen wegreed, zonder dat ze een stukje gekocht hadden van de „meester". De „meester" zelf was meestal al gevlucht als hij de auto hoorde aankomen, en zat beneden in het ravijn te schilderen, waar hij niet gestoord mocht worden.

Zo ging het hier, maar zo moet het nog veel beter gegaan zijn in Djakarta. Dat is een heel grote stad, met wel tienduizend blandas, waar het nog tot diep in de nacht ramai ramai is.

Njonja zelf heeft dikwijls aan Aju verteld, dat ze daar haast iedere

dag op een nieuw feest gevraagd werd, en hoe de voornaamste heren haar in grote auto's kwamen halen, en hoe ze soms tot vroeg in de morgen bleef dansen.

De kleine tuan ging maar heel zelden mee. Die zat het liefste de hele dag thuis en schilderde. En hij moest veel schilderen ook, want net als dat van Made werd zijn werk lakoe en hij kon maar nauwelijks zoveel afleveren als de njonja kon verkopen.

Als jelui de kleine tuan goed gekend hebt, weet je allemaal, dat hij niet veel om geld gaf. Hij had maar weinig behoeften. Hij zat graag tussen ons hier in de warong, en het kon hem ook niet schelen voor ons allemaal een glas tuak te betalen. Ik had soms wel eens het gevoel, dat hij zich tussen ons beter op zijn gemak voelde dan tussen zijn eigen bangsa. Ik heb hem ook eens gevraagd, wat hij van ons vond, en toen zei hij: „ik stel het erg op prijs dat jelui niet nieuwsgierig bent, en me nooit lastig valt als ik schilder".

Een raar antwoord, nietwaar. Want dàt leer je toch al aan een kind, dat hij iemand niet moet staan aan te gapen, die aan het werk is!

Maar dan moet je begrijpen, dat de njonja hem juist níet met rust liet. Omdat de njonja met een kunstenaar getrouwd was, dacht ze, dat ze ook verstand van kunst had. Ze kon zo goed aan de toeristen verkopen, omdat ze precies wist wat de toeristen mooi vonden. Ze had dezelfde smaak. Njoman heeft haar eens horen zeggen, dat ze het werk van tuan Leget maar „gek" vond! En natuurlijk, hoe zou ook iemand, die altijd praten moet en nooit kan zitten dromen een schilderij kunnen begrijpen dat gedroomd is? Voor haar was een schilderij alleen maar mooi „selesai keadaan", als je kon zien hoe de dingen er uitzagen, en niet wat hun ziel is...

Maar het ergste was niet, dat ze dat vond; het ergste was, dat ze de kleine tuan ook voortdurend dwong zo te schilderen. Ze verdienden veel geld in die tijd, maar hoe meer ze verdienden, hoe meer was er nodig. En zo gauw de tuan iets maakte dat ze niet begreep, kon ze zich woedend maken, alsof hij haar ontrouw was. Njoman zegt, dat ze eens een schilderij van de tuan gewoonweg aan flinters gescheurd heeft. Ze leek dan wel een lejak en haar woorden waren geen honing meer, maar louter azijn, en als ze dan, haast zonder overgang, ineens begon te huilen, werd de tuan heel klein, en vluchtte in zijn werkplaats, en de volgende ochtend bracht hij haar dan een nieuw doek, zoals zíj het wou hebben.

Tenminste, zo moet het vroeger gegaan zijn, voordat hij begon te drinken. Maar dat was pas later, hier in Pedjeng, na het bezoek van tuan Leget, toen hun huis met een slamatan werd geopend.

Zo lang het huis nog gebouwd werd was tuan Leget dikwijls naar beneden gekomen om te kijken, en had goede raad gegeven, en in die tijd leek het of hij ook de kleine tuan wel mocht lijden.

Maar toen kwam de njonja uit het Bali-hotel, waar ze zolang gewoond had, en bracht de schilderijen mee van de kleine tuan en ze had de hele wand er mee volgehangen op die slamatan, waar ze ook tuan Leget gevraagd had.

Tuan Leget kwam binnen, zegt Njoman, en het eerste wat hij zag, waren die plaatjes. Hij ging er direct op af, maar Njoman zegt, dat hij er aan snuffelde als een hond aan bedorven eten. En ondertussen liep de njonja maar met hem mee, van schilderij naar schilderij en praatte ‚hoeveel één zo'n doekje opbracht, en hoeveel ze er die maand al verkocht had en wou natuurlijk dat tuan Leget zou zeggen, dat hij het mooi vond.

Maar tuan Leget keerde zich ineens om, en zei dat hij iets vergeten had en even naar zijn huis terugmoest, en daarna heeft hij nooit meer een voet over de drempel gezet in het huis van de kleine tuan.

Dat was de eerste keer dat de njonja en de kleine tuan hooglopende ruzie kregen, maar daarna gebeurde dat steeds méer, ook als er iemand op bezoek geweest was, en altijd nam zo'n ruzie het zelfde verloop, zegt Njoman.

Hoe meer ze schold en kijfde, des te stiller werd de tuan. Maar de tuan had zijn eigen manier van verdediging en die deed haar meer pijn dan dat hij haar had geslagen. De tuan begon te drinken.

Niet, zoals wij hier nu drinken in de warong, omdat het gezellig is en als er ooit eens iemand dronken wordt, brengen we hem naar huis en leggen hem op zijn erf op een baleh, waar hij dan in zijn eentje zijn roes uitslaapt... zo niet, nee, de tuan dronk om drónken te worden, en niet in het donker bij een olielampje, maar in het volle licht van de stromking, recht tegenover zijn vrouw, en omdat hij wist, dat dat zijn vrouw pijn deed. Njoman zegt, dat hij dan soms werkelijk medelijden had met de njonja, ze praatte en praatte, en haar stem werd opnieuw van honing, maar wat ze ook vroeg, de tuan gaf geen antwoord, die dronk alleen maar het ene glas na het andere, tot het net was of hij ineenzakte, en het kwijl hem uit zijn mond en neus droop."

Ketoet hield even op met vertellen, en greep onwillekeurig naar het glas met arak dat weer volgeschonken voor hem stond op de tafel.

Dan schoof hij het glas terug: „ik wil niet meer, no!"

Hij spuwde een nieuwe rode bloedvlek van zijn betelpruim in het

zand en de andere mannen profiteerden van de pauze om een strootje op te steken.

Een gekko liet vijf keer achtereen zijn kreet horen, een oneven getal, een heel slecht teken. Toen begon Ketoet opnieuw te vertellen:

„Die eerste tijd, toen er nog geregeld toeristen met hun auto's uit Den Passar kwamen was het nog zo erg niet. Zodra de Amerikanen de trap op kwamen leefde de njonja op, de glazen kwamen op tafel, dikwijls namen ze haar ook voor een of twee dagen mee om hun de weg te wijzen over het eiland.

De ellende begon pas goed, toen de regentijd inzette en de wegen zo modderig werden, dat er geen auto's meer kwamen.

De regen stroomde en stroomde en de njonja zat bijna de hele dag in de keuken bij Aju, terwijl de tuan zich opsloot in het schuurtje.

Er waren nu veel minder schilderijen nodig dan in de tijd van de toeristen, daarom dacht hij zeker, dat hij nu schilderijen kon maken die niet verkocht konden worden.

Maar het scheen nooit te worden zoals hij het graag hebben wilde, want door de wanden heen hoorde Njoman hem dikwijls vloeken.

De njonja kwam hem dan vaak een kop koffie of thee brengen.

Soms liet hij haar daarmee een half uur voor de deur staan.

„Laat me toch Godverdomme werken!"

Soms liet hij haar dadelijk binnen en mocht ze op een stoel zitten kijken, als ze maar beloofde niet te praten.

Maar tenslotte moest ze toch altijd weer wat zeggen, en het einde was, dat de kleine tuan wegliep, en hier bij ons in de warong zijn tuak kwam drinken. Of hij dat nu deed om de njonja, of omdat zijn werk niet werd wat het zijn moest, of omdat hij daarvan de schuld gaf aan de njonja, wist Njoman ook niet.

Misschien was hij voor zichzelf op de vlucht, maar misschien waren het ook toen reeds de daemonen die hen beiden naar zich toe wilden trekken."

Ketoet zit een poosje stil voor zich uit te kijken, zodat het wel schijnt of het verhaal uit is.

Daarom waagt een der jonge mannen uit het donker na een poosje hem te vragen: „Pa," zegt hij, „Pa, U spreekt de hele tijd over Njoman. Maar wat had Aju er over te vertellen?"

Ketoet keert zich snel om naar de spreker.

Dit is het immers, wat hij eigenlijk de hele avond gevreesd heeft: dat ze zouden beginnen over Aju. Wat was de bedoeling van die vraag?

Willen ze hem misschien in een val lokken? Willen ze aan de weet komen, wat de politie vandaag ook zo graag uit had willen vissen?

Maar de jongen in de hoek zwijgt al lang weer. Hij heeft zelfs zijn strootje uitgetrapt, dat er geen licht op zijn gelaat zou vallen.

En misschien wil het dorp ook werkelijk alleen weten, wat ze moeten zeggen als er bij hun gevraagd wordt. Misschien is het toch maar het beste, voort te gaan met vertellen, nu de naam Aju eenmaal genoemd is.

„Wat zou Aju nu vertellen? Iedereen weet toch hoe ze was! Als ze thuis was zat ze achter bij de vrouwen, haar ogen naar de grond, zonder iets te zeggen. Alleen één keer is ze kwaad geworden op Njoman.

Dat was, toen de njonja en de kleine tuan voor een paar weken naar Soerabaja waren, nadat hij haar dat glas naar het hoofd gegooid had.

Njoman zei: „Het is helemaal haar eigen schuld. Ze weet nu eenmaal dat de tuan 's avonds haar stem niet wil horen. Laat ze dan naar bed gaan. Maar ze blijft hem maar zitten aankijken met ogen als een kikker. Iederéen zou daar gek van worden!"

En toen, want Njoman kan prachtig sandiwara spelen, ging hij hun nadoen:

„Toe dan, lieverd, nee, ik zal héus niets zeggen, maar wil je niet een kopje thee? Koffie dan misschien, of een glaasje whisky?"

„Ik wil alleen dat jij je mond houdt. Ik heb hoofdpijn."

„O, ik zal heus zo stil als een muis zijn. Maar je ziet er zo slecht uit. Je werkt veel te hard. Zal ik een kussen in je rug schuiven? Wil je misschien die stoel voor je voeten? Zou het niet veel beter zijn als je naar bed ging?"

Nu, en toen begon Aju te snikken: „Jij kan altijd alleen maar kwaad van de njonja spreken! Dat komt omdat je een mán bent. Maar de njonja is altijd alleen, en ze is niet zoals wij gewend aan de stilte, ze heeft niemand om tegen te praten denk ik, en wie ben ík nou? Ik durf haar niet eens antwoord te geven! Maar de njonja houdt van de tuan, ze houdt écht van hem. Ze kan niet hebben dat de tuan zo piekert. Als ze niet echt heel veel van hem hield zou ze toch niet telkens weer aan hem gevraagd hebben of ik voor hem wou model staan?"

Voor de eerste keer sinds Ketoet begonnen is te vertellen komt er beweging in de mannen. Voor de eerste keer is hun nieuwsgierigheid groter dan hun beleefdheid. Dít is het wat ze immers eigenlijk wilden weten, dit is het, waar, voor hun eigen oordeel alles van afhangt. Is er een ongeluk gebeurd of een misdaad? Was er reden voor wraak, is er iets gebeurd dat vergelding eiste? Wat precies bestond er tussen de tuan en Aju?

En dus vragen ze door elkaar heen: „Heeft ze het gedaan? Heeft ze zich uitgekleed voor hem? Is ze zijn snaar geworden?"

Woedend kijkt Ketoet om zich heen, maar hij begrijpt, dat hij zelf deze vragen uitgelokt heeft, dat hij nu niet meer terug kan.

„Ik heb het haar verboden." zegt hij. „Heel uitdrukkelijk heb ik het haar verbóden. Niet omdat ik er zelf iets verkeerds in vond. Tientallen meisjes hebben zich hier vroeger verhuurd aan de schilders, maar nu de pemoedas die hele actie begonnen zijn tegen de naakte borsten en zo, en nu ze in de tokos geen plaatjes meer van een vrouw met naakt boven de toonbank mogen verkopen, dacht ik dat het beter was om maar buiten de politiek te blijven... daarom heb ik het haar verboden.

Aju was een best meisje, een gehoorzaam kind, ze zal het verbod van haar vader niet in de wind geslagen hebben.

Maar toen de tuan alleen terug kwam, terwijl de njonja in Soerabaja bleef, toen is Aju natuurlijk het huishouden voor hem blijven doen, zoals ze dat beloofd had aan de njonja, en toen heeft ze zeker ook medelijden gekregen met de kleine tuan, die zo alleen was.

Aju was een best kind, zei ik al. Als ze voor iemand zorgde, zorgde ze goéd voor hem. Ze zal zich niet hebben laten tekenen, maar ze zal 's avonds bij hem in de kamer gezeten hebben, ze zal zijn hand vastgehouden hebben, ze zal niet tegen hem gepraat hebben als hij dat niet wenste...

En als er misschien gebeurd is wat jelui denken, hoewel ieder van jelui beter deed met op zijn eigen dochters te letten,... wat dan nog,... wat dan nog?

Mag een man hier op Bali soms geen twee vrouwen hebben? Is dat volgens onze adat verboden? En als een vrouw haar man in de steek laat, mag die man dan geen andere vrouw nemen? En als een vrouw haar man geen zoon heeft gegeven, moet ze dan niet dankbaar zijn en blij en gelukkig, als er een andere vrouw is die hem een kind wil schenken?"

Hij kijkt dreigend om zich heen, maar hoort alleen van alle kanten het goedkeurend gemompel der andere mannen.

„Zo is het, betul betul,... zo is het volgens onze adat..."

„Nah," zegt hij, „Nah! ... Waarvoor zou Aju zich dan geschaamd hebben? Wat voor reden zou ze gehad hebben om zich van kant te maken? Ik weet niet of er iets gebeurt is. Ze heeft daar nooit iets over gezegd... Maar stel dat ze zijn vrouw geweest is, stel zelfs dat ze een kind van hem verwachtte,... beh., wat dan nog? Zou een kind van

Aju niet welkom zijn geweest zijn op mijn erf? Zou het niet welkom geweest zijn in onze dessa? Zou een van jelui Aju veracht hebben omdat ze een kind kreeg?"

„Natuurlijk zou het welkom geweest zijn," antwoorden de mannen. „Natuurlijk zouden we haar niet veracht hebben. Ieder kind is welkom. En de tuan zou toch zeker ook wel voor dat kind betaald hebben."

„Natuurlijk zou hij dat," zegt Ketoet. „Natuurlijk zou hij goed betaald hebben, want wàt je ook van de kleine tuan mag zeggen, hij was niet gierig! Hij was alleen, en dat is veel erger, bang voor de njonja, hij had zijn geweten aan de verkeerde kant, hij was geen mán als het er op aan kwam.

Anders, toen de njonja die nacht plotseling terugkwam, met een taxi uit Den Passar, zou hij Aju hebben verdedigd, zou hij zijn vrouw de mond dicht geslagen hebben toen ze woorden sprak die zelfs Njoman me nooit heeft durven herhalen, omdat ik dan misschien ook hem met mijn kris zou hebben doorstoken, want er zijn woorden, die geen mens mag horen zonder zich te wreken... Maar ik zeg jelui nog eens, dat ik ze níet gehoord heb... Alleen Njoman heeft ze gehoord, en zoals jelui weet is Njoman nu verdwenen..."

„Maar hoe kunt U weten, Pa, wat er gebeurd is, als Njoman niets gezegd heeft?"

„Njoman is diezelfde nacht nog naar mijn huis gekomen. Hij zei dat Aju in het donker de deur was uitgelopen, en dat hij haar nergens kon vinden. Hij wou dat we haar samen met een toorts zouden gaan zoeken.

We zijn op weg gegaan, en we hebben lang gezocht, en toen we bij ongeluk over de brugleuning keken, zagen we daar heel beneden haar lijk in de kali. Njoman heeft me geholpen haar er uit te vissen en naar huis te dragen. Pas daarna is hij gevlucht. Hij was bang, dat de njonja hem misschien zou beschuldigen. Hij wou in geen geval verhoord worden...

Maar ik zeg jelui nog eens, er is geen spráke van, dat Aju zich van kant gemaakt heeft. Aju heeft naar mijn erf willen vluchten, maar de daemonen hebben haar gegrepen en in het ravijn getrokken, en dat de njonja de volgende dag plotseling verschrikkelijk buikpijn heeft gekregen en nog die zelfde dag is gestorven, dat was het werk van de daemónen, en dat de tuan toen een dokter heeft willen halen en over een steen gestruikeld is, en in het ravijn zijn nek heeft gebroken, dat zijn ook de daemonen geweest, de daemonen die hij getart had, de daemonen en niets dan de daemónen...!"

Ketoet heeft die woorden er bijna uitgeschreeuwd, maar de laatste kreet klonk als het hulpgeroep van iemand die in nood zit.

Maar als hij nu de kring van mannen voor de warong rondkijkt, ziet hij, dat er geen reden voor vrees is.

Allen knikken ernstig met het hoofd, dat ze het met hem eens zijn, en de pemangkoe zegt:

„Natuurlijk heb je gelijk, Ketoet, natuurlijk waren het de daemónen. Dat zal iedere man en ieder kind in onze dessa tegen iedere politieman kunnen bevestigen. Het waren de daemonen, die alle reden hadden om zich te wreken.

Als iemand iets anders zei, zouden de daemonen zeker ook hèm komen halen.

„Hier, neem je stok, Ketoet, we zullen allen mee naar je erf gaan om vannacht dodenwake te houden bij je dochter. En laat ons hopen, dat Njoman gauw terug komt!"

warong	dorpswinkel
mata-polisie	politiespion
dalan	vertellen bij het schimmenspel
wajang kulit	schimmenspel
tuak	palmwijn
betel	een pruim van sirih-bladeren om te kauwen
gamelan	Indonesische muziek met slagwerk
pemangkoe	dorpspriester
Njepi	Balisch nieuwjaar
adat	vastgelegde gewoonte, zede
blandas	Nederlanders
kali	rivier
doekoen	medicijnman
slamatan	feestmaaltijd om de goden en demonen te verzoenen
tuan	mijnheer
bingoeng	in de war
bidadari	feeën
gong	Balisch muziekgezelschap
seniman	kunstenaar
Brahmaan	lid van de priesterkaste
soedra	lid van de laagste kaste der landarbeiders
Compenie	N.O.I.C. — bedoeld wordt het Kon. Ned.-Indisch Leger
djongos	bediende
baboe	dienstmeid
njonja	mevrouw
indisch	halfbloed
baleh	rustbank
samboetan	hanengevecht
wesia	lid van de 3e kaste, die der grondbezitters en handelaars
Shiwa	de hoofdgod van Bali. God van het vuur en de zon
sawah	rijstveld
Den Passar	hoofdstad van Bali
lakoe	gewild, gangbaar
passar	markt
kampong	inlandse wijk
katjang	pinda-noten
ketela	knollen (het voedsel der armen)
ramai-ramai	druk, vrolijk
bangsa	volk, ras
selesai keadaan	net echt
lejak	heks
stromking	spiritusbrander
sandiwara	toneel
snaar	maitresse
pemoedas	jeugdbeweging
toko	winkel
betul	inderdaad!

P. E. G. van Heyningen

ANGST

Ik ben bang,
angst van het niet-weten,
een lange man op gummizolen,
die stil en onbestemd om mij sluipt,
het ronken van bommenwerpers, weerspiegeld
in het donkere oog van een angstig wachtend stadsgezicht,
het vreselijk dodenmasker van mijn droom,
angst, angst, van het niet-weten. . . .

Geef mij vuur, laat mij een sigaret opsteken!

TROMMELS

Het zinderend gedonder van de trommels klinkt,
heet is de atmosfeer.
Terwijl mijn lijf ten onder gaat in deze grootse zinnelijkheid,
schiet mijn geest als een glazen bel omhoog
en blijft daar trillend hangen.
Ik zie de dansende, schokkende menigte
waanzinnig onder mij,
mijn lichaam, dansend, middenin
en ik denk helder als kristal.

GOLFLENGTE

Felle koplampen.
Het monster beweegt zich voort
langs de zwarte kronkelwegen
naar de handen van de grillige pianist.
De wind suist door de draden.
Mijn schedel kijkt grijnzend door mij heen en lacht.
Misplaatst.
De programmas van alle zendstations
vormen één groot lachend geluid,
dat op mij afkronkelt op iedere golflengte.
Ik word klein van schaamte en smelt als een slak
onder het zout van al dit wreed geschater.
Maar, gelukkig, daar koepelt de bizarre schelp van muziek
al over mij heen.

JAZZ

Het gele licht valt sidderend
over de trompet, die opglanst tegen donkerzwart decor,
Yeah boy, blow that horn!
En sidderen doen de eerste roerselen van mijn ziel.
Zij vormen harmonie van kleuren, bloed en drift.
Yeah boy, play on!
Het oerwoud gaat een fusie aan met de koude, harde plasticstad
van onze schijnbeschaving,
de medicijnman danst nu in colbert,
magie en Westers godsbegrip zijn één.
Oh play it brother, play it!
Magie is wat ons voortdrijft naar een tijdloos begin,
het einde zijn we reeds voorbij
en totempalen richten wij in het meer van onze tranen
en wij zingen en dansen op rhythme.
Uit onze lendenen en borst welt het leed en het beklag
van onze tijd en ons bestaan, verklankt in de trompet,
geblazen door zwarte lippen.
Oh brother, you know you can do it!
Oh brother, blow that horn, play on!

Antoon Coolen

DE ZAAK DOMINICI

Jean Giono: *Notes sur l'affaire Dominici.* Suivies d'un essai sur le caractère des personnages. N. R. F. Gallimard Paris.

De Zuidfranse schrijver Jean Giono heeft een merkwaardig boek geschreven over de zaak Dominici, de oude boer uit de Haute Provence, die schuldig werd verklaard aan de moord op het Engelse echtpaar Drummond en hun dochtertje. Giono was niet de enige Franse schrijver, die in Digne het proces bijwoonde, dat klaarheid moest brengen in de verschrikkelijke en raadselachtige misdaad bij Lurs. Zelf noemt hij Salacrou, die naast hem zit. En volgens krantenberichten zouden ook Georges Simenon en François Mauriac zittingen van het hof hebben bijgewoond. De belangstelling van deze beide laatsten moet uiteenlopende drijfveren hebben gehad. De belangstelling van Simenon is die van de schrijver van de psychologische roman policier, waarin hij een meester is. Mauriac heeft wat hijzelf genoemd heeft „ce don d'atmosphère" voor het drama van het gesloten en beklemmende familieleven op het Zuidfranse platteland. Of hij heeft hier bevestigd gevonden die duistere psychologie, die hij in zijn Journal als een sous-entendu te verstaan geeft als hij spreekt over de geheimzinnige, aan de justitie overigens onttrokken drama's, waarvoor de plattelands-geneesheer soms komt te staan.

Maar dat juist Giono het proces van nabij heeft willen meemaken is meer dan begrijpelijk. De figuren eruit zijn mensen uit zijn boeken. Van de boeren uit die boeken zei men, dat ze niet waar waren. Men ziet nu dat ze het waren, zegt Giono. Hij laat geen toeristenilluzie over de Provence, die men niet leert kennen van pompstation tot pompstation, van hotel tot hotel, langs wegen, waar men de reiziger alles geeft wat hij verwacht onder de hemel van de Côte d'Azur. De Provence is niet het arcadië uit Daudet's Lettres de mon moulin, maar een streek, ruw, hard, en gierig op de vruchten van haar bodem. Daudet's Geit van mijnheer Seguin is alleraardigst. Ze heeft slechts één bezwaar: ze bestaat niet.

Aan zulke notities herkent men de romanschrijver, die zich in het relaas van het proces en in de karakterstudie welke erop volgt, niet

verloochent. Maar het boek wordt er niet alleen leesbaarder, doch ook waardevoller door. Raadselachtig is het lot, dat hier twee families bij elkaar brengt, die op een afstand van twee duizend kilometer van elkaar wonen, een in Engeland, een in de Basses Alpes. Die in Engeland steekt het Kanaal over, komt in Parijs, reist door naar het zuiden, komt in Digne, leest er affiches, die stierengevechten aankondigen, wil die gevechten zien, ofschoon ze, zegt Giono, maar geïmproviseerd zijn en niet de moeite waard, koopt er plaatsen voor, reist door en komt na drie dagen terug. Na de stierengevechten gaat de weg naar Lurs, naar de Grande Terre, de hoeve van de Dominici. De volgende dag worden ze vermoord gevonden, de ouders doodgeschoten, het kleine meisje met ingeslagen schedel. Twee families ontmoetten elkaar. De ene verdwijnt, de andere, betrokken in het beestachtige drama, komt in opspraak voor de hele wereld. En de patriarchale familievader staat terecht in Digne, dat Digne, vroeger al een punt van litteraire belangstelling in de aanvang van Les Misérables. A propos de Victor Hugo vertelt Giono, dat Gaston Dominici, natuurlijk kind van een piemontijnse dienstbode en een onbekend vader, het levenslicht zag in de conciergewoning van hetzelfde paleis van justitie, waarin hij nu voor zijn rechters stond en, eerst door twee, later nog slechts door een van zijn zonen van de drievoudige moord beschuldigd, werd veroordeeld. Vier maal heeft hij bij het onderzoek bekend. Vier maal heeft hij zijn bekentenis herroepen. Ook dit is raadselachtig. Giono laat vermoeden, dat het in de kraam past der verwarring, het om de tuin leiden van de justitie, welke de Dominici niet minder dan vijftien maanden schaakmat hebben gehouden.

Het vonnis, waarbij Gaston Dominici veroordeeld is, heeft Giono allerminst overtuigd; het stak tezeer in het dossier, dat angstvallig behoed werd tegen alles, wat het met twijfel bedreigde. Giono zegt niet, dat de oude Gaston Dominici niet schuldig is. Hij zegt, dat voor het hof niet bewezen is, dat hij schuldig is. Er zijn evenveel formele bewijzen voor de schuld van de oude boer als er formele bewijzen voor zijn onschuld zijn. De zwaarwegende uitspraak van de gezworenen over het schuldig of onschuldig verontrust weer eens te meer. Het waren brave mannen, zegt Giono, niet de élite van de Basses-Alpes, zoals de president van het hof hen noemde, want ze waren aangewezen bij loting. Deze brave mannen hebben gedurende het hele proces niet één aantekening gemaakt, niet één vraag gesteld. Slechts vroeg, na het requisitoir, de eerste gezworene, mede namens de anderen, om de zaak voor de avond tot een einde te brengen. Want ze wilden op tijd naar huis.

Er was dadelijk de handicap van een groot misverstand tussen het syntaxis, een andere plaats voor de prenomina, een ander gebruik van meervoudsvormen, kent woorden een andere draagwijdte toe. Als de hof en de beklaagde: de taal. Het boerse idioom heeft een andere beklaagde zijn karaktereigenschappen worden voorgehouden is hij verbaasd, dat ze allen in zijn nadeel worden uitgelegd, hun aanduiding houdt voor hem het tegendeel in. Er is misverstand over allerlei détails, waarin het hof de antwoorden van Dominici en de getuigen verkeerd interpreteert. Het geeft aanleiding tot een opmerking van Giono aan de advocaat-generaal: al-eer te beginnen had men het eens moeten worden over waarde en betekenis van woord en zinswending. Er zijn nog andere misverstanden. Er was herhaaldelijk gesproken over de „muur van zwijgen", waarop men bij deze mensen stoot. Maar die muur van zwijgen bestaat niet. Het is de gewone woordkarigheid, het „doof, stom en blind zijn" om op zichzelf in vrede te leven. „Vous êtes indifférent à tout ce qui vous entourait", zegt de president tot de oude boer. En hij antwoordt: „c'était mon travail qui m'intéressait". „Vous étiez replié sur vous même", houdt de president hem voor. En het antwoord luidt: „j'étais bien obligé". De antwoorden zelf zijn van grote karigheid, ze zijn strikt en beperkt: Giono telt bij de oude Dominici een spraakgebruik van vijfendertig, veertig woorden, waarmee hij overigens geen ogenblik in verlegenheid zit.

En hoe zit het met dat andere misverstand, dat van de familie-clan der Dominici. Ook hier geen onderscheid tussen hen en de streek. Er is niet één bewijs van patriarchaal despotisme ter tafel gekomen en wat als een familieclan beschouwd wordt is niets dan de sterke boerse familiezin.

Giono schrijft de oude Dominici noblesse van houding en grandeur toe. De omgeving van het hof, de rechters in het rood, de gendarmen, het brengt hem niet van zijn stuk. Hij spreekt vrij en geeft zijn antwoorden snel en intelligent. Hij heeft een paar rhetorische zinswendingen: „Ik ben eerlijk en loyaal" en: „Ik ben een goed Fransman". Dit laatste zegt hij dikwijls en met zoveel nadruk, dat er wel aanleiding was geweest hem te vragen, wat hij bedoelde. Met het antwoord was men dan misschien een van de geheime kamers van dit drama binnengedrongen, meent Giono.

Maar er komt een ogenblik, waarop de oude boer zijn grandeur verliest. Bij het verhoor heeft hij met betrekking tot de veronderstelling van een sexuele relatie met lady Drummond een uitdrukking gebezigd, die de president van het hof herhaalt; en we krijgen een pak modder

recht in het gezicht, zegt Giono. De president vraagt, of hij die woorden inderdaad gezegd heeft en de oude boer stamelt: „Ik weet het niet, ik was gek". Maar als hij gek geweest was, zegt Giono, dan had hij nu niet dat air gehad van zijn troon te zijn gestoten en zijn waardigheid te hebben verloren. Zijn hele houding verraadt, dat hij de uitdrukking gebezigd heeft en men zou hem, merkt Giono op, recht in zijn gezicht willen slaan: viel het vonnis op dit ogenblik, dan was het de dood. Giono noemt de uitdrukking niet. Het blijkt, dat „la phrase immonde" gebezigd is toen bij het verhoor een politieman de oude boer oriënteerde op het gebied van de „paillardise", waarbij de woordkeus van de politie ook wel niet door pudeur geremd zal zijn geweest.

Het is trouwens de enige keer in het hele proces, dat Dominici zwakte vertoont. En Giono, die dit ogenblik in de rechtszaal een wel zeer dramatisch accent geeft, laat elders de oude boer weer alle recht wedervaren. Enige malen komt hij terug op een Virgiliaanse uitdrukking van Dominici als deze over zijn bucolisch leven spreekt — de oude boer was vroeger schaapherder. Na een debat in de zaal op hoge toon wendt de boer zich van zijn familie en van de president af en heeft, starend in de leegte, een monoloog van zes volzinnen, waarbij iedereen ineens luistert, de journalisten elkaar aankijken en waaruit Giono opvangt en optekent: „Ze hebben mij gegrepen als een schaap in de schaapskooi".

Welke bewijzen heeft men tegen de oude Dominici? Zijn bekentenissen hielden geen steek, ze werden even dikwijls gegeven als herroepen. Zijn reconstructie van de misdaad faalde, ze klopte niet met de feiten van de vondst der lijken. Aan zijn bekentenissen herinnerd heeft hij het afdoende antwoord — een bonheur d'expression noemt Giono het —: „wat ik heb gezegd heb ik gezegd en ik heb het niet gedaan". Van de twee zoons, die hem beschuldigd hebben, komt de een op zijn beschuldiging terug en zegt in Digne: „Non père, ce n'est pas vous, je le sais". Een kleinzoon, twintig jaar oud, een candide gezicht met alleen het monsterachtige teken van het bewegen van zijn Adamsappel, wordt op leugen na leugen betrapt, bekent, nader aan de tand gevoeld: „j'ai menti, — j'ai encore menti", en, gevraagd waarom hij liegt, zegt hij: „Dat weet ik niet". Hij ziet eenvoudig de waarheid niet, zegt Giono, ze laat geen merkteken in hem achter. En tussen dit gezicht van de volmaakte leugenaar en het gezicht van de beschuldigende zoon, ziet Giono overeenkomst: de kleinzoon zal over vijfentwintig jaar het gezicht hebben, dat de beschuldigende zoon nu heeft. Het is zo kennelijk het gezicht van de lafaard, dat een driejarig kind, vertrouwd met

de lafaard uit het prentenboek Zig et Puce, van hem zou zeggen: „Dat is de lafaard, niet waar moeder?" Als hij de beschuldiging tegen zijn vader volhoudt volgt er een dramatische spanning uit wat de vader in een volmaakt oprechte bewogenheid tegen hem zegt: „Ik sta er niet op, dat je zegt, dat ik onschuldig ben. Dat hoef je niet te zeggen. Maar zeg de waarheid: wie was er bij je toen je in het klaverveld de kreten hoorde? Wie was er bij je? Wie was er bij je? Wie was er bij je?"

Men voelde, dat de vraag eindeloos herhaald gebleven zou zijn. De beschuldigende zoon kon er niet onder uit en onder de climax der herhaalde vraag opent hij zijn mond voor een zaal in de heftigste spanning. Maar vooraleer hij nog geluid had uitgebracht sloeg de president met de hamer en zei: „De zitting wordt geschorst". De beschuldigende zoon was gered. Voor het eerst ging er een gemompel door de zaal.

Het is al even onbegrijpelijk als de nonchalance van het hof tegenover de verklaringen van dr. Dragon. De vraag kwam ter sprake, of er bloed was aangetroffen op de kleding van mevrouw Drummond. Neen, zei dr. Dragon. Maar wel had hij een tot drie centimeter diep in de bodem doorgedrongen bloedvlek aangetroffen bij een zinkput. Omdat het dossier hier niets van zei, schonk het hof er geen aandacht aan. Omdat de verklaringen van dr. Dragon op verschillende punten terzijde van het dossier gingen, nam het hof er geen notitie van. Weliswaar had dr. Dragon 's morgens na de misdaad de lijken medisch onderzocht, maar het hof maakte bezwaar, dat dr. Dragon oud was en een plattelandsgeneesheer. In de zaal was ook dr. Jouve, een chirurg van grote faam, een persoonlijkheid. Hij werd voor het hekje geroepen. Hij begon met te verklaren, dat hij de lijken niet had gezien en slechts kon spreken volgens analogie. Maar zijn verklaringen weerlegden die van dr. Dragon en waren in overeenstemming met het dossier. En daarom werd aan de verklaringen van dr. Dragon geen aandacht meer geschonken.

Want het vonnis tegen de oude Dominici zat in het dossier, dit dossier, dat geen oren heeft, zegt Giono, en zelfs geen intelligentie. „Je m'enfiche du dossier", roept hij uit. Maar de advocaat-generaal zal het in zijn requisitoir, waarin hij de oude Dominici tegen alle regelen in niet meer „l'accusé" noemt maar „l'assassin", — het volle gewicht geven. Hij herinnert meer met de emotionaliteit van de Fransman dan met de scherpzinnigheid en hardheid van de overtuigende jurist aan dat dramatisch ogenblik, toen de oude Dominici met zijn herhaalde vraag: „Wie was er bij je?" de beschuldigende zoon Gustave in verlegenheid bracht. Het was goed, dat de president met een hamerslag

de zitting schorste. Daarmee was een rechterlijke dwaling voorkomen. Had de zoon gesproken, dan zou hij, zijn vader gehoorzamend als deze hem in de ogen keek, gezegd hebben: „ja, ik ben de moordenaar". Ik was bang, dat dit gebeuren zou, zei de advocaat-generaal. Want wie had ik dan nog kunnen overtuigen van de schuld van de oude Dominici? Deze passus in het requisitoir, die sterk moet zijn, acht Giono ten rechte uiterst zwak. Want wat zijn dan al de bewijzen tegen de oude Dominici, als vier woorden van de zoon er letterlijk iedere overtuigingskracht aan ontnemen? Het requisitoir heeft meer zulke zwakke plekken. En het heeft pathos, dat zich tot de gezworenen richt en juist gevaarlijk is voor die brave mannen, die het schuldig uitspraken.

De president, de assessor, de advocaat-generaal, de procureur van Digne zijn mannen, aldus Giono, wier eerlijkheid en rechtschapenheid boven iedere verdenking staan. Ze hadden de innerlijke overtuiging, dat de beklaagde schuldig was en deze overtuiging en het dossier waren met elkaar in overeenstemming en werden, nogal angstvallig, in overeenstemming gehouden. Deze overtuiging van het hof heeft Giono, die de zittingen bijwoonde, niet overtuigd. Een elegante uitdrukking voor iemand, die zegt: „Je m'en fiche du dossier". Het boek van Giono lost het raadsel van Lurs niet op. Maar het toont, met het gezag van een scherpzinnig inzicht in de figuren, overtuigend aan, dat het hof van Digne dit raadsel ook niet opgelost heeft.

De karakterstudie van de personen is inderdaad die van de romanschrijver. Giono voert de personen ten tonele, als de figuren in zijn boeken. Scherp staat Dominici's vrouw voor ons, de moeder van die zonen, die beschuldigen, verdedigen en het drama met hun leugens verwarren: een zwart vrouwtje, verschraald tot op de harde botten; een gezicht van zóveel rimpels, dat ze glans geven aan de as van de huid; twee grote, open ogen. Dominici laat geen oog van haar af. Ze zegt, dat hij altijd goed voor haar was en dat ze gelukkig is geweest (in een hard en onvoorstelbaar sober bestaan). Maar ze wordt de Hecuba in haar wanhoop. Als de zitting gesloten wordt staat ze boven op een stoel, om haar man na te zien, die men wegvoert. En ze schreit.

J. de Graaf

IDEOLOGIE-VRIJ DENKEN

In totalitaire staten is de vrijheid van denken aan banden gelegd. Deze gemeenplaats verleidt velen tot de mening, dat het in de niet-totalitair geregeerde landen met de vrijheid van denken wel in orde is. Daarbij wordt echter een belangrijke voorwaarde over het hoofd gezien: vrijheid van denken veronderstelt ... *denken!* Waar het denken ophoudt en plaats maakt voor vlak en goedaardig of dom en kwaadaardig napraten, blijft slechts een abstracte vrijheid over.

Het boek van Dr J. Suys, dat wij hier bespreken [1]) is een voorbeeld van juist dat critisch en ideologie-vrij denken, dat de noodzakelijke voorwaarde vormt voor een zinvolle vulling van de zoveel verheerlijkte, maar zo zelden aanwezige vrijheid van denken.

Het is uitermate boeiend om te zien hoe de schrijver zich een weg baant door het struikgewas, dat allengs om de meest elementaire waarheden is opgeschoten in ons verideologiseerde en verpolitiekte tijdperk.

Al dadelijk in het eerste opstel over *het probleem der politieke wetenschap* wordt de lezer geprikkeld om opnieuw na te denken over wat hij al meende te weten over macht en recht, over buitenlandse politiek en internationale rechtsorde. De wetenschap der politiek, aldus de slotsom van dit betoog, blijkt alleen als een denken-met-de-handen mogelijk, als een critische, strijdende wetenschap, die immers het machten-antagonisme, waarin de menselijkheid van het leven te gronde dreigt te gaan, te lijf moet gaan met alle macht en middel der vrije gedachte. Het denken over politiek kan niet anders dan zich op het standpunt van het geheel plaatsen, maar komt juist daardoor in strijd met het antagonisme der deel-machten, dat de politiek in feite beheerst. Daarom luidt 's schrijvers slotsom: „Zij (de politieke wetenschap) kan, omdat de materiële grondslag van haar objectiviteit nog moet worden veroverd, slechts in de strijd hiervoor wetenschap zijn."

Dit denkend zich rekenschap geven van politiek moet uitkomen bij de *vrede* als centraal begrip van alle politiek, die in ons tijdperk de menselijkheid van het leven, de samenwerking in de gerechtigheid niet alleen zegt te willen beschermen, maar ook werkelijk veilig stellen wil. Dan is niet aleen de staten-onvrede, maar de partijen-onvrede en de ideologische verstarring het tegendeel van een vredespolitiek. De

[1]) Dr Suys: Politiek en Vrede, Arnhem, v. Loghem Slaterus, 1955.

volgende opstellen: *„Ontwikkeling van het vredesbegrip, principiële vredespolitiek, doel en middelen, vrede en ideologie"*, diepen deze gedachten uit en tonen hun vruchtbaarheid en vernieuwende kracht naar vele kanten.

Welk een nieuw begin zou het inderdaad zijn, wanneer de vrede niet slechts als „einddoel" van politiek beleden werd (dat doen alle partijen, alle staten, alle mensen zonder uitzondering), maar als uitgangspunt en methode van politiek werd gekozen om der wille van het voortbestaan der mensheid zelf. Hoe krachteloos en abstract in dit licht de traditionele opvattingen van pacifist en socialist, van Marxist en van conservatief blijken te zijn, men moet Suys lezen om dit te ontdekken. Men moet dit boekje trouwens lezen en herlezen. Nergens werd bij mijn weten ooit zo verrassend nieuw over de verhouding van doel en middelen geschreven als hier.

Suys heeft aan zijn verzamelde opstellen de titel meegegeven: „Politiek en Vrede", „rekenschap van een antithese". Inderdaad is zijn standpunt een „op de politiek betrokken on-politiek standpunt". Maar uit het laatste opstel: „Vrede en ideologie" blijkt, waar de eigenlijke antithese ligt, namelijk tussen denken en ideologie. Het verklarend denken is tegelijk hervormend, het ontwarrend denken tegelijk bevrijdend. De ideologie houdt de onklaarheid vast en de hervorming tegen, zij bestendigt de verwarring en kweekt bevangenheid. Ik geloof niet in de ideologie van de „vrije wereld", die nog in zoveel landen de „objecteurs de conscience" in de gevangenis werpt, ideologische rechtvaardigingen bij de hand heeft voor on-vrede en bestendiging van de koude oorlog en de gerechtigheid uitstelt totdat de situatie vrijwel onhoudbaar is geworden. Maar dat in deze „vrije wereld" het vrije, critische denken zijn kansen houdt, moet nog steeds op haar creditzijde worden geschreven. Een buitengewoon specimen van dit ideologie-vrije denken is het boek van Suys. Wij kunnen alleen maar hopen, dat de ideologische bevangenheid, die zich als een mist over het politieke denken van Europa heeft gelegd, niet zal beletten, dat dit boek ook werkelijk gelezen wordt.

Natuurlijk hebben wij ook critiek; we zijn dat eigenlijk aan iemand, die op ons nadenken een beroep doet, ook verplicht.

Is er bij Dr Suys wel voldoende ruimte overgebleven voor wat wij zouden willen noemen de strijd met bovengewelddadige middelen, die de door hem begeerde unanimiteit niet behoeft uit te sluiten? Stelt hij ideologie en wereldbeschouwing, c.q. godsdienstige overtuiging niet te veel op één lijn? Niet elke godsdienstige overtuiging behoeft de ken-

merken van een ideologie te bezitten. Integendeel, het is mijn overtuiging, dat de apostel Paulus zeker niet minder ideologie-vrij was dan bijv. Spinoza.

Europa is, geestelijk gesproken, het vaderland van de dialoog. Tegenover elke positie werd altijd de tegenpositie ontwikkeld. Waar de ideologie heerst, sterft de dialoog uit. De Westerse ideologie heeft het Marxisme, dat, zoals Suys terecht zegt, zuiver Europees erfgoed is, naar het Oosten verbannen, als ware het een uitvinding van stoute mannen in het Kreml. Gaarne had ik gezien, dat in Suys' schets van de vrede de vruchtbare dialoog en zelfs de vruchtbare stryd der wereldbeschouwingen, die juist *in* deze strijd en *in* deze dialoog elkander en zichzelf beletten om tot ideologie te verstarren, meer nadruk hadden ontvangen. Opdat hij makkelijker het verwijt zou ontgaan, dat zijn vrede en humaniteit gekoppeld is aan een relativering van de wereldbeschouwingen en godsdienstige overtuigingen.

Maar nog eens wil ik uiting geven aan mijn dankbaarheid voor een op zo hoog niveau geschreven boek, waarin de lezer tevergeefs zal zoeken naar ook maar één gemeenplaats. Plato verzuchtte reeds, dat de wereld niet beter kon worden vóór de machtigen wijs of de wijzen machtig werden. Het pleit van de wijsheid, die tot macht kan worden, wordt door Suys op gewone, heldere wijze geleverd. Een boek, dat daarom zijn tijd vooruit is en geschreven is voor allen, die de toekomst ter harte gaat.

KORT BESTEK

Nog een dossierspel

Is het in het algemeen waar, dat men over zeer oude zaken eindelijk eens niet meer moet spreken? Maar oude zaken kunnen nieuw leven krijgen, zodat ze weer bloedjong en uiterst virulent zijn. Wat te denken van deze beëdigde verklaring, op 16 Februari 1949 voor de P.E.C. afgelegd door Frans Johannes Goedhart over wijlen Dr Wiardi Beckman:

„Hij heeft in Amersfoort en Vught een tijd rondgelopen. Een aantal communisten, die in hem een klassevijand zagen, een reformist, een sociaal-fascist, heeft nog een poging voorbereid hem uit de weg te ruimen."

Van deze bijzonder ernstige verklaring konden wij pas kennis nemen na het verschijnen, aan het einde van 1955, van de delen 7a, b en c van het verslag van de P.E.C. Moeten wij, omdat de poging tot moord een dertien jaar geleden zou hebben plaats gevonden en de beschuldiging zeven jaar geleden is uitgesproken, ons nu maar van verontwaardiging onthouden omdat wij thans pas kennis van een en ander krijgen?

Wij passen daarvoor. Wij willen onderzoek naar de poging tot moord op Dr Wiardi Beckman door zijn communistische medegevangenen in Vught. Wij willen weten wat wij van die communisten moeten denken. En van Frans Johannes Goedhart.

Politiek in het leger.

Minister Staf heeft bezoek gehad van de heer F. A. Hoogendijk, lid van de Politieke Jongeren Contact Raad en bestuurslid van de Nederlandse Jongerenraad der Europese Beweging, die naar hem is toegestapt om van de bewindsman te horen hoe hij zou spreken tot een vertegenwoordiger van de Nederlandse jeugd-met-politiek-belangstelling over de militaire dienst.

Met deze woorden ongeveer leidde de N.R.Ct. van 18 Febr. het vraaggesprek in van de jeugdvertegenwoordiger met de minister van oorlog.

Onder verwijzing naar de zware taak en eisen en de lange opleidingsduur voor de jongeren, legde de jeugdvertegenwoordiger de minister de vraag voor, of naar zijn mening de belangstelling en het begrip voor leger, vloot of luchtmacht verbeterd zou kunnen worden. Wij vernemen, wat wij wel verwachtten, eerst de gebruikelijke tirade over de voor de Hollandse — pas op, minister, daar maakt U de Frie-

zen nijdig mee — jongen zo heilzame gewenning aan tucht en orde, waarin de schoolopleiding te kort schiet. Maar de stoere man ziet veel verder. Want aan het verbeteren van genoemde belangstelling en begrip wordt reeds gewerkt.

Een eerste vereiste is een goed inzicht in de internationale politiek. Daarover zijn wij het met de minister eens. Maar hoe krijgen deze jongens dit inzicht? Wij denken dan aan een veelzijdige voorlichting, waarvoor wij in de vrije wereld de pers en zo hebben. Maar de minister houdt het wekken van de belangstelling liever in eigen hand, om te beginnen met de opleiding in deze richting van het kader, dat dan aan de manschappen het begrip kan doorgeven van de noodzaak van een paraat leger. Ter verdere ondersteuning hiervan, aldus de minister, zal binnenkort aan iedere soldaat een brochure worden verstrekt aangaande dit onderwerp. Als wij ons te binnen brengen, welke politieke voorlichting niet binnen de kazernes mag komen, dan zal het niemand verwonderen, dat wij dodelijk nieuwsgierig zijn naar wat deze brochure te vertellen zal hebben.

Politieke opvoeding van de soldaat, politiek in het leger, — en wij die in onze naïveteit altijd gemeend hebben dat in een democratie het leger buiten de politiek stond!
Hoelang zullen wij nog lid kunnen zijn van de club van vrije volken?

Zonder precedent?

Woensdag 22 Februari j.l. heeft de Republiek Indonesië de Unie opgezegd waarmee zij sinds 27 December 1949 aan Nederland was verbonden. Eenzijdig. Verbijstering in Den Haag. Of althans een gebaar van die strekking. Begrijpelijk.

Minder begrijpelijk in elk geval, wil het ons toeschijnen, is, dat men daar deze daad van Indonesië zonder precedent heeft genoemd.

Minder begrijpelijk. Want weliswaar heeft Indonesië nooit eerder een unie-verdrag met Nederland opgezegd. Maar zó formeel zal men toch zelfs in Den Haag wel niet wezen.

Vat men het 'zonder precedent' evenwel normaal op, d.w.z. dat er nooit iets dergelijks gebeurd is, dan is in feite niet de eenzijdige opzegging, maar de opvatting ervan door de Nederlandse regering zonder precedent.

Is men in Den Haag de geschiedenis, zelfs de vaderlandse vergeten?

Bij ons weten althans is over de Acte van Verlatinghe waarbij koning Philips als graaf van Holland, Zeeland en Westfriesland de bons kreeg nimmer van te voren met het Escorial of met welke Spaanse

instantie ook overlegd.

Ook is ons nooit gebleken dat de Verenigde Staten van N.-Amerika met het Hof van St. James of met welke Engelse instantie ook overlegd zou hebben, vóór zij hun onafhankelijkheidsverklaring de wereld in stuurden.

En nu zegge men niet dat de nota spreekt van 'zonder precedent in vredestijd' want tussen Spanje en de toekomstige Republiek bestond evenmin een formele oorlogstoestand als tussen Engeland en de toekomstige Verenigde Staten.

Voorbeelden uit andere werelddelen die bewijzen dat eenzijdige opzegging van verdragen of zelfs bindender banden dan ooit een verdrag kan zijn, ontbreken al evenmin. Ook recentere.

India werd in 1947 bij verdrag een dominion. Twee-en-half jaar later liet het weten, zonder dat daar voorzover onze kennis reikt, enige onderhandeling aan was voorafgegaan, dat het zich als een onafhankelijke republiek beschouwde, zij het binnen de Commonwealth. En nog zeer onlangs heeft de Sudan aan Engeland en Egypte laten weten, alweer, voorzover ons bekend, zonder voorafgaand overleg, dat het zich voortaan als onafhankelijk beschouwde.

Wij noemden maar enkele voorbeelden. De geschiedenis wemelt om zo te zeggen van eenzijdig opgezegde verdragen. En juist het Indonesische geval is te minder tragisch, omdat al in 1954 wel met overleg was vastgesteld dat het eens tot ontbinding van het Unie-statuut en annexe verdragen moest komen.

Wat wil men dus eigenlijk in Den Haag? Wat wij willen weten we: dat men er eens een voorlichtingsdienst zou instellen, dit keer niet van, maar voor de regering.

Of de opzegging op deze manier en op dit moment juist en wenselijk was, is een ander hoofdstuk. Ons ging het hier en nu slechts om het 'zonder precedent' dat zonder precedent was.

Autherine Lucy

Over Autherine Lucy, het Amerikaanse negermeisje en haar dappere poging, de poort van de universiteit van Alabama voor zich en haar ras te forceren, is al zoveel geschreven, dat wij de feiten zelf wel bij al onze lezers bekend mogen veronderstellen.

Veel minder bekend echter — wij vonden haar althans in geen der meest gelezen dagbladen en troffen haar alleen in 'De Waarheid' van 9e Februari aan — is de verklaring die Autherine naar aanleiding van haar zaak heeft afgelegd en die o.a. in een aantal Amerikaanse bladen verschenen moet zijn.

Wij drukken haar hier af:

„Op de universiteit van Alabama heb ik de heerlijkheid geproefd van de honing, die mijn ras niet wordt toegestaan. Ik was een ogenblik in een wereld, die mij niet wenste, maar waarvan ik meen, dat ik er recht op een plaats heb.

Zij wierpen mij met stenen en vervloekten mij. Zij hebben mijn beeltenis verbrand, maar zij kunnen mij niet ontmoedigen. Ik zal ervoor ijveren, dat anderen van mijn ras naast mij een plaats in die wereld zullen kunnen innemen.

Ik ben erg bang geweest, maar mijn hele leven is tot dusver van angst vervuld geweest — de angst tot niets op te groeien."

Wie deze verklaring niets zegt, wie bij het lezen van deze woorden niet getroffen is door dat eigenaardige mengsel van eenvoud en verhevenheid dat alleen in sommige passages van de Bijbel zó te vinden is, wie niet ontroerd is door die wil, zó vast dat men haar bijna onbewust moet noemen, en tegelijk zo bewust, dat men zeker is dat hier geen individuele stem maar die van alle vertrapten spreekt, kan beter zijn abonnement op dit blad zo spoedig mogelijk opzeggen, want hij zal nooit iets begrijpen van het streven ervan dat nooit beter kan worden uitgedrukt dan het in deze verklaring gedaan is.

En evenmin zal het ooit tot hem doordringen dat dit document een der vele getuigenissen is in onze tijd van het onafwendbare van de ondergang ener beschaving die niet bijtijds de tekenen als waarvan dit er één is, leert verstaan.

Mogen de Amerikanen — en met hen alle 'Westerlingen' — tijdig bedenken dat er hoezeer zij op het eerste gezicht niets met elkaar schijnen te maken te hebben, er in wezen een zeer nauw verband bestaat tussen de woorden van deze jonge negerin en de herdenking van de 250ste terugkeer van de geboortedag van Benjamin Franklin, die zij, naar men mag aanemen, de 17de Februari zo luisterrijk gevierd zullen hebben.

EX LIBRIS

A. DEN DOOLAARD en CAS OORTHUYS, *De toekomst in Uw handen.* W. Gaade N.V., Delft (Uitgave in samenwerking met de „Library of Peace" - Oslo) *f* 12,90.

Dit boek is de eerste van een reeks uitgaven die de door Dr. Max Tau opgerichte Library of Peace te Oslo doet verschijnen. Tegelijk met de Nederlandse is de Noorse editie uitgekomen, waarover de Noorse pers van schier elke richting uitvoerig heeft geschreven in scherpe tegenstelling met de lauwe ontvangst hier te lande bij de grote pers.

De foto's van Cas Oorthuys behoeven, als gewoonlijk, geen aanprijzing, ze zijn voortreffelijk en welsprekend. Hetzelfde kan gezegd worden van de tekst van Den Doolaard, die na een ietwat theatraal begin hoe langer hoe beter, betogend, overtuigend de ontwikkeling beschrijft van het vredig begin van de ontdekking der radio-activiteit tot de A-bom, nu in werking afschuwelijk vele malen overtroffen door de H-Bom. De stelling die dit boek in de hoofden van allen wil timmeren is, dat de afwending en voorkoming van een ramp die gelijk zou staan met het eind van onze menselijke samenleving, geen zaak van diplomaten en politici is, maar van allen.

Ook dit aangrijpende boek met zijn foto's van de ellende der tweede wereldoorlog en de vreugden van het herstel, wil de onbegrijpelijke lauwheid, waarmee de overstelpende meerderheid van het mensdom, niet het minst in de „vrije wereld", de voorbereiding tot een ramp over zich heen laat gaan, trachten te doorbreken zonder paniek en angst te zaaien.

O. N.

JEF LAST: *Bali in de Kentering.* De Bezige Bij, Amsterdam, 1955.

Jef Last kwam in 1951 in Indonesië en was gedurende drie jaren te Singaradja op Bali werkzaam als leraar aan een middelbare school en adviseur van de dienst voor Kunst en Cultuur. Singaradja had tevoren een aantal Europese inwoners gehad van wie de meeste vertrokken waren. Last betrok een woning in het inheemse gedeelte, in een kampong, waar hij gelegenheid had tot direct contact met de bevolking. Hij naderde haar zonder enig vooroordeel en met ruim begrip, met eerbied voor haar religieuse bezieling en haar aangeboren kunstzin.

Van zijn indrukken vertelt hij in dit boek van ruim 200 bladzijden. Hij noemt het een documentaire. Het is meer dan dit: het is een wijsgerig werk, schepping van een kunstenaar die de bronnen van het gemoedsleven van een volk weet te ontdekken en in eenvoudige en gelukkige formuleringen rekenschap geeft van wat hem trof. Zijn mededelingen en beschouwingen boeien van de eerste tot de laatste bladzijde, doordat ze blijk geven van een ernst die verbiedt te verdoezelen wat tegen de borst stuit en eerlijke bewondering te overdrijven. Het is het menselijke element dat dit boek zo aantrekkelijk maakt.

Last heeft zijn leraarstaak en de opdracht, advies uit te brengen over de Balische cultuur, ernstig opgevat. Voor zijn leerlingen, met wie hij buiten de lesuren wandeltochten maakte en kamperen ging, was hij de begrijpende mentor, die steeds tijd vond hen in moeilijkheden bij te staan en ze te delen. Hij heeft geheel Bali bereisd en van de onvergankelijke schoonheden

die hij zag geeft hij levendige beschrijvingen. Zijn waardering voor de Balische kunst steunt op een relativiteitsbesef dat voorwaarde was tot synthetische beoordeling. Hij is het niet eens met veler pessimistisch oordeel over de Balische cultuur: dat ze „verwesterd" wordt, dat de ontwikkeling ervan stagneert. Niets, zegt hij, is dwazer dan de bewering dat de kunst van Bali verstard en statisch zou zijn. Vooral dans en muziek vernieuwen zich nog voortdurend, maar ook in schilder- en beeldhouwkunst is de Baliër nooit voor verwerking en transformering van buitenlandse invloeden teruggeschrokken. Invloeden van Chinese kunst zijn evident, maar bijzonder geestig is ook de wijze waarop het volk steeds Europese motieven wist te verwerken. De traditionele Balische kunst heeft nog genoeg lenigheid om zich te vernieuwen. De belangstelling voor kunst, vooral bij de middelbare scholieren en het gewone volk is verheugend groot.

Het feodalisme op Bali is een belangrijke en noodzakelijke trap geweest in de historische ontwikkeling. Wel hebben de adellijke grootgrondbezitters een zware pacht van de boeren geëist, maar daar staat tegenover dat de landheer een uiterst belangrijke sociale functie vervulde, dat een groot deel van de inkomsten weer naar de desa terugvloeide en dat de kunst bloeide doordat de adel als Maecenas optrad. En nooit heeft het feodalisme er die scherpe grens tussen adel en volk getrokken die men op Java kent. De kunst van Bali is geen kratonkunst, en de radja zit in de gong als gewone medespeler tussen zijn onderhorigen, zoals ook lieden van alle standen vrijmoedig in- en uitlopen in zijn poeri. Maar het maecenaat van de vorsten is weggevallen, en het grote probleem is nu de schepping van een nieuwe binnenlandse markt. De grote belangstelling voor, in samenwerking met de Sticusa, de USIS en de British Council georganiseerde tentoonstellingen geeft goede hoop.

De betekenis van dit boek is te danken aan het feit dat Last het volksleven op Bali van-binnen-uit heeft kunnen observeren en met fijn begrip voor nuances heeft geanalyseerd. Het is een der waardevolste werken uit de Bali-literatuur.

D. M. G. KOCH.

C.-N. MARTIN, *Heeft het uur H voor de wereld geslagen?* (De ontstellende gevolgen van atoom-explosies.) Voorwoord van A. Einstein. Vertaling uit het Frans door Dr R. van Campen. (Oorspronkelijke titel: L'heure H a-t-elle sonné pour le monde?) 216 pag. (geen fig.) 14 x 21 cm. Uitgever: J. H. Gottmer, Haarlem, 1955. Gebrocheerd *f* 3,95.

Het doel van dit boek is om aan een algemeen publiek voorlichting te geven over de fysische en biologische gevolgen van atoom-explosies. De schrijver is een ter zake kundige Franse kernfysicus en heeft zijn taak op verdienstelijke wijze uitgevoerd. Hiervan getuigt ook de instemming van A. Einstein en B. Russell om bij dit boek een voorwoord, respectievelijk de verklaring en de bekende door Born, Bridgman, Einstein, Infeld, Joliot-Curie, Muller, Pauling, Powell, Rotblat, Russell en Yukawa getekende resolutie als inleiding op te nemen.

Het eerste deel van het boek is een inleiding voor leken, waarin een aantal essentiële begrippen over atomen, atoomkernen en radioactiviteit uiteengezet wordt, evenals de geschiedenis van de ontwikkeling van de atoomwapens. In het tweede deel worden de bekende feiten over explosies van A-bommen en H-bommen

besproken — speciaal ook de Japanse gegevens over radioactieve besmetting. In het derde deel worden de dreigingen uiteengezet die men theoretisch voor de toekomst van atoomwapens zou kunnen verwachten. Achtereenvolgens worden besproken: gevaren voor de plantengroei door vorming van grote hoehoeveelheden salpeterzuur; meteorologische invloeden (veranderingen in regenval en overstromingen); het gecompliceerde en soms labiele biologische evenwicht in de natuur; klimaatveranderingen door onderschepping van het zonlicht door stofdeeltjes in de stratosfeer; genetische gevaren tengevolge van algemeen verspreide radioactiviteit.

Al deze mogelijke, over de hele wereld verspreide gevolgen zouden grote gevaren voor het voortbestaan van de mensheid in kunnen houden. Zij zouden niet alleen bij een atoomoorlog op kunnen treden, maar ook bij een te groot aantal proefexplosies. De schrijver geeft wel een aantal getallen, doch helaas zijn al deze verschijnselen te gecompliceerd om thans reeds *stellige,* theoretische voorspellingen te doen. Men kan hier „voorzichtigen" en „onvoorzichtigen" onderscheiden; de „onvoorzichtige optimisten" trachten steeds alle nog niet geheel bewezen gevaren (bij voorbeeld de genetische) weg te praten. De schrijver hoort zeker tot de „voorzichtigen", die waarschuwen geen lichtvaardig gokspel te bedrijven met het voortbestaan van de mensheid door bij voorbeeld te veel proefexplosies. Men moet zich daarom eventueel hoeden voor het volgende: ook al zou nader onderzoek aantonen dat een aantal van de besproken *mogelijke* gevolgen te verwaarlozen is, dan moet men nog niet concluderen „dat het dus met die atoomwapens wel meevalt". Ter voorkoming van zulke misvattingen had wellicht iets meer nadruk kunnen vallen op de wèl geheel zekere rampzalige gevolgen van een atoomoorlog. Ook moet men zich een enkele keer hoeden een zin van Martin buiten zijn verband te citeren als de wetenschappelijke reserve wel in de omgeving, maar niet in de zin zelf te lezen is, bij voorbeeld als over de meteorologische gevolgen gezegd wordt: (p. 145): „Overstromingen en stormen zullen daaruit volgen en wel gedurende perioden, die veraf liggen van de data van de proefexplosies".

De delen twee en drie van het boek zijn niet alleen voor de leek maar zeker ook voor de fysicus en bioloog, die zich van dit gebied op de hoogte willen stellen, van belang. De meeste gegevens op dit gebied worden immers geheim gehouden en het vereist een inspanning om het zeer verspreide gepubliceerde materiaal te verzamelen en het nodige tussen de regels te lezen. Het overzicht van numerieke gegevens in de appendices is waardevol. Het is echter voor deskundigen te betreuren dat bij de afzonderlijke onderdelen geen precieze literatuurverwijzingen gegeven zijn. Als bronnen zijn een aantal tijdschriften genoemd, waarin het heel wat zoeken vergt om de betreffende artikelen te vinden. Niet genoemd zijn: Bulletin of Atomic Scientists (Chicago) en Nature (London), waarin ook veel waardevolle gegevens staan. Het is jammer dat niets meer opgenomen kon worden over de beschouwingen van *Rotblat* e.a. (Maart 1955) over het mechanisme van de superbom (H-bom met natuurlijk uranium), hetgeen van veel belang is voor het begrijpen van de radioactieve besmetting van de Japanse vissers en de hoge graad van perfectionering van

de radiologische oorlogvoering. Een aantal kleinere onjuistheden in het boek betreffen meer details dan de hoofdlijnen. Het is te merken dat het boek geschreven is door een fysicus: de genetische problemen worden naar verhouding beknopter behandeld; het militaire probleem wordt summier besproken; het politieke probleem eigenlijk in het geheel niet. Dit heeft wel weer het voordeel dat de in dit boek besproken problemen praktisch onafhankelijk zijn van de ideologie van de onderzoeker. In dit opzicht kan dit boek de lezer aansporen om zich ook verder te verdiepen in het politieke probleem, waarbij gewezen kan worden op het boek: The bomb, challenge and answer (door A. Haddow, B. Russell, Lord Beveridge, H. Usborne, G. McAllister, Batsford, Londen, 1955).

Men kan het boek van C.-N. Martin een ruime verspreiding toewensen, ook in leesbibliotheken. Eigenlijk zou iedereen, wiens zenuwen de huidige werkelijkheid kunnen verdragen, zich van deze materie op de hoogte moeten stellen. Het voortbestaan van de mensheid kan ervan afhangen dat op dit gebied realistisch gehandeld wordt. En de eerste voorwaarde daarvoor is, de feiten te kennen.

H. A. TOLHOEK

Een zeer
actueel geschrift

POLITIEK EN VREDE

Rekenschap
van een antithese
door Dr J. Suys

In de in deze bundel verzamelde opstellen neemt de schrijver een origineel en persoonlijk standpunt in ten opzichte van allerlei vragen die met de zogenaamde koude oorlog samenhangen. Dit standpunt is kritisch met betrekking tot de gangbare, diametraal tegenover elkaar staande opvattingen, die men geregeld in de dagbladen van verschillende kleur kan lezen. De bedoeling van de schrijver is dan ook niet zozeer adhaesie met de hier uitgesproken denkbeelden te vinden, dan wel de lezer te brengen tot een kritisch zich rekenschap geven van de problemen waarmee hij bijna dagelijks wordt geconfronteerd en van de diepere achtergrond daarvan.

De lezer treft in deze bundel de volgende opstellen aan: Het probleem der politieke wetenschap - De ontwikkeling van het vredesbegrip - Principiële vredespolitiek - Doel en middelen - Vrede en ideologie.

Prijs f 2,90

VERKRIJGBAAR IN DE BOEKHANDEL

VAN LOGHUM SLATERUS N.V., ARNHEM

REMBRANDT

Vorst der schilders

Roman door
David de Jong

Een streng gedocumenteerde roman, die ons aangrijpt als bewogen levensverhaal en vervult met diep ontzag voor het schildersgenie Rembrandt, wiens werken David de Jong "met een schildersoog" voor ons doet herleven. Dit vooral is de uitzonderlijke betekenis van deze roman.

De omvang bedraagt 444 pagina's. De roman is verlucht met 44 reprodukties in koperdiepdruk naar schilderijen van Rembrandt

Gebonden in linnen band f 9,75
Luxe editie met lederen rug f 12,50

VERKRIJGBAAR IN DE BOEKHANDEL

UITGEVERIJ CONTACT AMSTERDAM—ANTWERPEN

Zojuist verschenen

Dr. W. THIJS

DE KRONIEK VAN TAK

Een studie over het Weekblad De Kroniek als cultureel brandpunt in de jaren '90. Bekroond door de Kon. Vlaamse Academie. 360 blz. 16 ill. Met volledig register op de jaargangen van De Kroniek. 24 x 16 cm. Geb. f 9.90 (frs 150.-)

Een uitgave van de

WERELD-BIBLIOTHEEK

Amsterdam / Antwerpen

Verkrijgbaar in boekhandel